

K-14038

11 256495

031

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

№ 44

ЕКОНОМІЧНА СЕРІЯ

ВИПУСК 4

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

54 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00273925

6

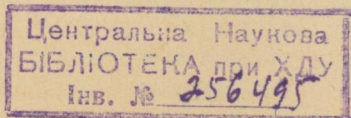
ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 44

ЕКОНОМІЧНА СЕРІЯ

ВИПУСК 4

K-14038

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1969

Редакційна колегія:

доц. Ю. І. Терехов (відповідальний редактор), доц. М. В. Ада-
менко, проф. П. І. Верба, доц. З. Л. Житницький, проф.
Є. Г. Ліberman, доц. Б. В. Поклонський, доц. Б. Ф. Дани-
левич (відповідальний секретар).

**ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ РОСІЇ У ПРАЦЯХ
В. І. ЛЕНІНА 1900—1917 рр.**

С. І. Крандієвський

В. І. Ленін, продовжуючи справу Маркса і Енгельса, збагатив не тільки марксистську філософію й методологію науки, але також політичну економію і історію економічного розвитку народів¹.

В. І. Ленін створив ряд історико-економічних досліджень, які є зразком послідовного застосування методу діалектичного й історичного матеріалізму, принципу партійності до вивчення історії економічного розвитку. Він використав найрізноманітніші джерела, що стосувалися тією чи іншою мірою досліджуваного питання, глибоко проникнув у його суть, ретельно аналізуючи факти, непримиренно ставлячись до всякого роду антинаукових концепцій і «теорій». У цих роботах ми зустрічаємо широкі узагальнення й сміливі прогнози, засновані на знанні законів економічного розвитку, прогнози, що завжди підтверджувалися ходом історичних подій.

У процесі вивчення економічної історії В. І. Ленін завжди намагався показати всю складність економічних явищ на тому чи іншому етапі історії суспільства. За випадковими й одиничними фактами він завжди бачив загальну тенденцію чи закономірність.

Для В. І. Леніна будь-які історичні, у тому числі й історико-економічні, дослідження не були самоціллю. Він черпав ті чи інші теми з реального життя і практики революційної боротьби і ставив собі за мету не тільки пояснити історичну дійсність, не тільки пізнати сучасність, але й перетворити її. В особі В. І. Леніна поєднані найвидатніший вчений, корифей науки і активний революційний борець за справу робітничого класу, за торжество комунізму. І тому теоретичні висновки, зроблені ним в історичних та в історико-економічних дослідженнях, завжди були спрямовані на розв'язання пекучих, животрепетних проблем сучасності, на захист інтересів трудящих, на революційне перетворення відживаючого капіталістичного ладу і перемогу соціалізму.

В. І. Ленін дав глибокий і всебічний аналіз процесу капіталістичного розвитку Росії в книзі «Розвиток капіталізму в Росії (1899 р.)». Книга ця відіграла вирішальну роль в остаточному ідейному розгромі ліберального народництва, яке відстоювало помилкові, шкідливі теорії про відсутність реальних умов для розвитку капіталізму в такій селянській країні, як Росія, де панує община, «народне виробництво», де відсутні нібито джерела формування пролетаріату і т. д.

¹ У межах невеликої журнальної статті неможливо більш-менш детально охарактеризувати ленінську наукову спадщину, що стосується проблем економічної історії Росії у вищезгаданий період. Тому в цій статті автор обмежив своє завдання розглядом тільки найголовніших праць В. І. Леніна 1900—1917 рр.

Питанням економічного розвитку Росії в епоху капіталізму присвячені деякі роботи В. І. Леніна 1900—1917 років. Розглядаючи капіталізм як прогресивну суспільно-економічну формацію, що закономірно прийшла на зміну феодализмові в Росії, В. І. Ленін викриває кричущі вади й хиби капіталістичного ладу, доводячи у той же час його історично минулий характер і неминучу загибель у результаті пролетарської революції. Увагу Леніна привертають не тільки загальні типові риси капіталізму, а й специфічні особливості, найголовніші тенденції і конкретні шляхи історичного розвитку цієї економічної системи. Він ретельно простежує процес концентрації промисловості Росії 1900—1910 років, виникнення монополій і посилення їх гніту, уважно вивчає особливості капіталізації сільського господарства країни, уповільнені темпи цього розвитку, наявність пережитків кріпацтва та ін., вказує на два шляхи розвитку капіталізму в сільському господарстві—пруський і американський. «В економічній історії Росії цілком виразно виявляються обидва ці типи еволюції»¹.

Ленін досліджує хід і характер економічної кризи 1900—1903 р., розкриває причини й наслідки Столипінської аграрної реформи, показує своєрідність російського імперіалізму, як воєнно-феодалного імперіалізму, наводить численні факти, що свідчать про тяжке економічне становище робітничого класу й селянства і посилення класової боротьби в Росії в імперіалістичний період. В. І. Ленін веде невтомну боротьбу із захисниками різного роду фальшивих антинаукових тлумачень і домислів з питань економічного розвитку, прихильників ревізіонізму, «легального марксизму», «економізму», опортунізму тощо.

Марксистсько-ленінська економічна історія завжди приділяла і приділяє багато уваги життю, економічному побуту і революційній боротьбі трудящих мас. В. І. Ленін у статті «Заробітки робітників і зиск капіталістів у Росії» на підставі глибокого аналізу матеріалів статистичного обслідування фабрично-заводської промисловості Росії, проведеного відділом промисловості міністерства фінансів у 1908 р., показує одну з причин економічних суперечностей між працею і капіталом у країні. «Робітник, — пише він, — меншу половину дня працює на себе, а більшу половину дня — на капіталіста»². В статті «Робочий день на фабриках Московської губернії» Ленін констатує, що «понад 20 тисяч фабрично-заводських робітників Московської губернії працюють неподобно-довгий робочий день» і що навіть 11 1/2-годинний робочий день, встановлений законом 1897 року, не дотримується фабрикантами³.

Правда, заробітна плата російських робітників дещо підвищилася за період 1901—1910 рр. внаслідок посилення страйкової боротьби робітників⁴, однак це не поліпшило їх економічного становища, бо експлуатація робітничого класу в епоху імперіалізму з кожним роком посилювалася. В. І. Ленін, ретельно вивчивши дані офіційних джерел у різних країнах, прийшов до висновку, що заробітна плата робітників у Німеччині за останні 30 років⁵ зросла в середньому на 25%, а вартість життя за цей період — на 40%.

При цьому не можна забувати про тягар податків, що лягли на плечі трудящих, у тому числі і на робітників⁶.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 209.

² В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 223.

³ Там же, стор. 227.

⁴ Див. там же, стор. 224—225.

⁵ Див. там же, стор. 387—388.

⁶ В. І. Ленін показує це на прикладі Сполучених Штатів Америки. Див. його статтю «Зубожіння в капіталістичному суспільстві». (Твори, т. 18, стор. 387—388).

Досліджуючи життя, побут і боротьбу трудящих мас за визволення від капіталістичного гніту, Ленін приділяв велику увагу історії російського революційного руху, історії робітничих і селянських рухів в епоху імперіалізму. Він розробив періодизацію визвольної боротьби в Росії, визначивши три основних етапи цієї боротьби: дворянський (1825—1861), буржуазно-демократичний (1861—1895) і пролетарський (з 1895 р.), причому останній набуває особливого значення, бо починається в умовах поєднання робітничого руху з марксизмом. В. І. Ленін підкреслює особливості, різноманітні форми цієї боротьби в залежності від умов часу й місця, уважно слідкує за страйками, забастовками, демонстраціями робітників і, нарешті, гостро критикує дрібнобуржуазні, меншовицькі й ревізіоністські теорії.

Розвиваючи марксистське вчення про історичну місію пролетаріату в його революційній боротьбі за ліквідацію капіталістичного рабства, В. І. Ленін у ряді праць, присвячених історії революції 1905—1907 років, детально дослідив питання про її економічні передумови і рушійні сили.

Особливу увагу він приділив історії аграрних відносин у Росії. Аграрне питання не було для Леніна предметом абстрактних міркувань. Він пов'язував його з корінними насущними завданнями російської революції: «Аграрне питання становить основу буржуазної революції в Росії і зумовлює собою національну особливість цієї революції»¹. З другого боку, для обґрунтування послідовно революційного розв'язання цього питання, він ретельно й глибоко вивчає аграрну еволюцію Росії (особливо в пореформений період), а також інших капіталістичних країн, досліджує особливості цієї еволюції, визначає закономірності аграрного розвитку. Це дозволило йому не тільки виробити основи аграрної програми більшовиків у першій буржуазно-демократичній революції в Росії, але й дало до рук неспростовні факти, з допомогою яких він розбиває наголову ревізіоністські теорії Булгакова, Суханова-Гіммера, Е. Давида, Герца та інших про сталість дрібного землеволодіння і навіть перевагу його над великим господарством, про відсутність у землеробстві умов для концентрації виробництва, про міфічний «закон спадаючої родючості ґрунту» і т. д.

Аграрний розвиток Росії у пореформений період широко й всебічно показано не тільки в «Розвитку капіталізму в Росії», а й у роботі «Аграрне питання в Росії на кінець XIX століття». Аналізуючи нерівномірність розподілу землі в Росії наприкінці XIX століття, В. І. Ленін показав, що величезна кількість кращих земель зосереджена в руках привілейованого дворянства, тоді як переважна маса трудового селянства наділена нікчемними класками землі, «з яких не можна жити, на яких можна тільки вмирати голодною смертю»². Він докладно зупиняється на організації поміщицького господарства і характеристиці відріткової системи в пореформений період, на організації селянського господарства й еволюції общини, характері селянської оренди, розпаді селянства, на двох шляхах розвитку капіталізму в землеробстві.

Критикуючи ревізіоністські концепції шляхів розвитку землеробства в Росії, В. І. Ленін для підтвердження своїх поглядів використовує конкретний матеріал з історії капіталізму в інших країнах. Так, у роботі «Нові дані про закони розвитку капіталізму в землеробстві» (випуск 1), написаній в 1914—1915 рр. і виданій у 1917 році, В. І. Ленін на основі критичної розробки даних офіційної американської статисти-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 371.

² В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 57.

ки показує основні лінії розвитку сільського господарства в США в XX столітті. З неперевершеною майстерністю розкриває він найголовніші тенденції в американському землеробстві і доводить, що воно розвивається капіталістичним шляхом, доказом чого є зростаюче застосування найманої праці, сільськогосподарських машин, зростання концентрації виробництва і витіснення дрібного виробника.

Аналізуючи процес концентрації, що відбувається в землеробстві США, В. І. Ленін приходить до такого висновку: «В землеробстві Сполуч. Штатів не тільки відбувається витіснення дрібного виробництва великим, але воно відбувається з більшою закономірністю чи правильністю, ніж у промисловості»¹. Цим самим В. І. Ленін ще раз показав повну неспроможність і антинауковий характер ревізіоністських «теорій» про сталість дрібного селянського господарства через нібито «специфічні» умови і особливості його розвитку.

Виключно важливе значення для характеристики економічного розвитку Росії другої половини XIX ст. мають роботи «П'ятдесятиріччя падіння кріпосного права», «Селянська реформа» і пролетарсько-селянська революція», «З приводу ювілею». Ленін розкриває причини, що зумовили падіння кріпосного права, а також буржуазний характер селянської реформи 1961 р. в Росії, підкреслює її роль у розвитку російського капіталізму, вказує на пережитки кріпосництва, що стримували цей розвиток, відзначає тяжке становище селянських мас за умов розвитку капіталізму. Ленін дає відсіч тим буржуазним лібералам, які намагалися перевернути справжню суть реформи, зображуючи її як «великодушний акт» уряду Олександра II.

Особливістю багатьох творів В. І. Леніна є те, що в них економічна теорія тісно пов'язана з економічною історією: глибокий конкретно-історичний опис супроводиться точними, добре аргументованими й обґрунтованими теоретичними узагальненнями.

Звернемося до написаної у 1916 р. книги «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму». Теоретичне значення цієї книги незмірно велике. Ленінська теорія імперіалізму базується на фундаменті історичних фактів². Уже в перших шести розділах книги, де розглядаються основні ознаки імперіалізму, В. І. Ленін притягає численні факти з історії капіталізму XX століття, які з вичерпною повнотою показують посилений процес концентрації виробництва і виникнення монополій, нову роль банків, створення фінансового капіталу і фінансової олігархії, вивіз капіталу, поділ світу між об'єднаннями капіталістів і, нарешті, поділ світу між великими державами.

Розкриваючи суть імперіалізму, як особливої історичної стадії капіталізму, стадії монополістичного, паразитичного або загниваючого і вмираючого капіталізму, Ленін наводить численні і дуже переконливі факти про те, якою мірою загострюються на цьому етапі суперечності між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення, породжуючи ряд похідних суперечностей: між трудом і капіталом, між окремими групами капіталістичних країн у боротьбі за переділення вже поділеного світу. Продуктивні сили,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 83.

² Як відомо, В. І. Ленін виконав гігантську за своїми масштабами попередню роботу по збиранню й обробці первинного матеріалу для своєї книги. Він ретельно вивчав світову літературу, в якій порушуються питання техніки, економіки і політики найголовніших капіталістичних країн епохи імперіалізму; робив численні виписки, складав таблиці, провадив підрахунки, конспектував окремі праці; весь цей величезний матеріал зібрано в 20 зошитах, що увійшли до капітальної праці «Зошити з імперіалізму», виданої 1939 року (43 друкованих арк.).

які зросли в надрах капіталізму, вступають у непримиренну суперечність із застарілими буржуазними виробничими відносинами.

У процесі вивчення імперіалізму В. І. Ленін відкрив закон нерівномірності економічного і політичного розвитку капіталізму, показавши, що ця нерівномірність супроводиться надзвичайним загостренням усіх суперечностей капіталістичної системи, а це вкрай послаблює сили імперіалізму і призводить врешті решт до прориву його фронту у найслабшій ланці, отже, робить можливою перемогу соціалізму в одній окремо взятій країні.

Ленін дав не тільки теоретичне формулювання основних закономірностей імперіалізму, він показав також особливості цієї стадії в різних капіталістичних країнах. Говорячи про російський імперіалізм, Ленін розкриває його воєнно-феодальний характер, підкреслюючи, що в Росії «новітньо-капіталістичний імперіалізм оплетений, так би мовити, особливо густою сіткою відносин докапіталістичних»¹; французький імперіалізм він називав «лихварницьким імперіалізмом» і т. п.

Таким чином, у геніальній праці «Імперіалізм як найвища стадія капіталізму» Ленін виступає не тільки як глибокий теоретик, але і як видатний, найкрупніший історик взагалі, й історик господарства зокрема, який створив яскраву картину економічного розвитку капіталізму на початку XX ст. перед першою світовою війною.

В. І. Ленін послідовно й глибоко розкрив економічні причини першої світової війни, вказав на нерівномірність розвитку капіталізму, загострення боротьби за переділ вже поділеного світу, на непримиренні економічні суперечності в таборі імперіалістичних держав. Він визначив цю війну як імперіалістичну, грабіжницьку, несправедливу і передвістив, що вона неминуче приведе до революції. Першою такою революцією була лютнева революція 1917 р. в Росії.

Важливе значення мають «Квітневі тези», в яких відображено економічну програму Комуністичної партії у перехідний період від буржуазно-демократичної до соціалістичної революції, а також написана у вересні 1917 р. робота «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися». В ній Ленін показав, що в результаті тривалої війни й антинародної економічної політики Тимчасового уряду країну приведено до катастрофи і врятувати становище можуть тільки такі надзвичайні заходи, як об'єднання всіх банків в один і державний контроль над його операціями, тобто націоналізація банків, націоналізація синдикатів, відміна комерційної таємниці, примусове синдикування промисловців, торговців і хазяїв взагалі, створення споживчих товариств для того, щоб регулювати споживання. У цій роботі В. І. Ленін вперше сформулював найважливіше завдання соціалістичної революції в Росії: наздогнати і випередити в економічному відношенні передові капіталістичні країни.

Можна з певністю сказати, що радянський історик-економіст, який вивчає економічну історію Росії в епоху імперіалізму, завжди знайде у працях В. І. Леніна найцінніші висловлювання, узагальнюючі висновки і багатющий конкретно-історичний матеріал, що дозволяє старанно вивчити й описати своєрідність російського імперіалізму, боротьбу народних мас за скинення панування капіталу й імперіалістичної буржуазії, назрівання революційної ситуації, економічні передумови всіх трьох революцій в Росії та остаточну перемогу Великого Жовтня під керівництвом В. І. Леніна та ленінської Комуністичної партії.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 239.

ЛЕНІНСЬКІ ПРИНЦИПИ РОЗМІЩЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

Г. Є. Данилевич

У розв'язанні завдань комуністичного будівництва у нашій країні важливе значення має правильне, раціональне, науково обгрунтоване розміщення народного господарства та його галузей по території країни, комплексний розвиток економіки республік, областей і районів, розвиток їх спеціалізації.

Проблеми розміщення виробництва, зв'язані з розвитком суспільного характеру виробництва, зростанням його концентрації, спеціалізації й кооперування, постали перед наукою давно. Тривалий час у цій галузі науки нагромаджувалися емпіричні спостереження і вироблялися окремі практичні рекомендації. Пізніше робилися спроби науково осмислити, правильно узагальнити і розробити теорію раціонального розміщення виробництва (наприклад, німецьким буржуазним економістом Йоганом Генріхом Тюненом).

Подальший розвиток буржуазної економічної науки з питань розміщення виробництва пов'язаний з іменем німецького економіста й соціолога Альфреда Вебера, автора теорії промислового «штандарту».

Однак буржуазні вчені не могли створити справді наукову теорію розміщення виробництва, бо сам капіталізм виключає раціональне розміщення продуктивних сил. І це з особливою силою виявилось в епоху імперіалізму, коли вкрай посилюлися нерівномірність, стрибкоподібність економічного й політичного розвитку, антагонізм між капіталістичними країнами. Тому дослідження буржуазних економістів і географів спрямовуються не на наукове обгрунтування доцільного розміщення виробництва з точки зору інтересів усього суспільства, а на відшукування економічного «оптимуму» для одержання капіталістичними підприємствами, їх монополістичними об'єднаннями найбільшого прибутку.

Німецький економіст Август Льош, котрий вважає ринки збуту товарів головним фактором розміщення капіталістичних підприємств, пише: «...При виборі місця для своїх підприємств у підприємця буде одне спільне прагнення — забезпечити максимальний прибуток»¹.

Однак буржуазні вчені не могли не помітити обмеженості методів А. А. Вебера, який підходив до розв'язання проблеми розміщення виробництва з точки зору поодинокого підприємства, і тому почали досліджувати розміщення окремих галузей економіки, що повністю відповідало практичним інтересам монополій. Льош, а пізніше значні групи американських дослідників вивчали питання розміщення під-

¹ А. Ле ш. Географическое размещение хозяйства. ИЛ, М., 1959, стор. 37.

приємств кількох галузей, особливо сполучених і суміжних. Але створити загальну теорію розміщення виробництва вони не могли.

Перемога соціалізму ліквідує основну суперечність капіталізму — суперечність між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення результатів виробництва, відкриває найширший простір для розвитку продуктивних сил, а це супроводиться далшим підвищенням рівня усупільнення виробництва і суспільного поділу праці. Підкреслюючи цю особливість, К. Маркс та Ф. Енгельс вказували, що рівень розвитку продуктивних сил нації виявляється найбільш наочно у тому, наскільки розвинуто у неї розподіл праці¹.

Суспільний характер виробництва і суспільний розподіл праці зумовлюють необхідність забезпечення пропорційності між стадіями процесу відтворення. У листі до Л. Кугельмана К. Маркс вказував, що «для мас продуктів, які відповідають різним масам потреб, необхідні різні і кількісно визначені маси суспільної сукупної праці. Очевидно само собою, що ця *необхідність розподілу* суспільної праці в певних пропорціях аж ніяк не може бути знищена *певною формою* суспільного виробництва, — змінитися може лише форма її прояву»².

Співвідношення між різними елементами економіки за умов капіталізму встановлюються стихійно, за умов соціалізму — свідомо, цим і забезпечується планомірність розвитку всього народного господарства. В. І. Ленін з цього приводу вказував: «Постійна, свідомо підтримувана пропорціональність, дійсно, означала б планомірність»³.

Пропорції у соціалістичному народному господарстві бувають загальноекономічні, міжгалузеві, внутрігалузеві. Суть територіальних пропорцій розкрив В. І. Ленін: «У безпосередньому зв'язку з поділом праці взагалі стоїть... територіальний поділ праці, спеціалізація окремих районів на виробництві одного продукту, іноді одного сорту продукту і навіть певної частини продукту»⁴.

Територіальний розподіл праці є об'єктивною основою територіального розподілу виробництва й територіальних пропорцій. Тому планомірне, пропорційне розміщення виробництва — одна з головних умов народногосподарської пропорційності, що досягається лише в соціалістичному суспільстві. «Тільки суспільство, здатне встановити гармонійне поєднання своїх продуктивних сил за єдиним загальним планом, — вказував Ф. Енгельс, — може дозволити промисловості розміститися по всій країні так, як це найбільш зручно для її розвитку і збереження, а також і для розвитку інших елементів виробництва»⁵.

К. Маркс і Ф. Енгельс у багатьох творах торкалися питань доцільного розміщення продуктивних сил при соціалізмі, підкреслюючи велику роль технічного прогресу, зокрема електрифікації. Вони вважали, що застосування електроенергії стане основою правильного розміщення продуктивних сил, ліквідації протилежності між містом і селом.

Велику увагу проблемі раціонального розміщення продуктивних сил за соціалізму приділяв В. І. Ленін. Вже у квітні 1918 р. у «Начерку плану науково-технічних робіт» В. І. Ленін запропонував Академії наук розробити проблеми раціонального розміщення промисловості. У листі до Академії наук він писав: «...Утворити ряд комісій із спеціалістів для якомога швидшого складання плану реорганізації промисловості і економічного піднесення Росії».

¹ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 20.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 32, стор. 437.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 535.

⁴ Там же, стор. 370.

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 289—290.

До цього плану повинно входити:

раціональне розміщення промисловості в Росії з точки зору близькості сировини і можливості найменшої втрати праці при переході від обробки сировини до всіх послідовних стадій обробки півфабрикатів аж до одержання готового продукту»¹.

Велику увагу питанням доцільного розміщення виробництва було приділено у першому перспективному плані розвитку народного господарства країни на основі електрифікації — плану ГОЕЛРО, який В. І. Ленін назвав «другою програмою партії» і в складанні якого він брав безпосередню участь.

Проблема раціонального розміщення продуктивних сил посіла важливе місце у п'ятирічних планах розвитку народного господарства в довоєнні роки, після Великої Вітчизняної війни і у даний час.

У звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їздові партії підкреслено: «Для нашої величезної держави з її найрізноманітнішими природними умовами і нерівномірною густотою населення набирає великого економічного і політичного значення питання про **правильне розміщення продуктивних сил**»².

У відповідності з Директивами по п'ятирічному плану розвитку народного господарства на 1966—1970 рр. в нашій країні здійснюються такі заходи щодо поліпшення розміщення продуктивних сил.

1. У східних районах країни з дешевими паливно-енергетичними й сировинними ресурсами розвивається високими темпами видобуток палива, виробництво електроенергії, енергомістких видів продукції, кольорової металургії і хімічної промисловості, а також здійснюється хімічна переробка деревини. У результаті значно зростає питома вага цих районів у багатьох видах виробництва промислової продукції.

2. В економічних районах Європейської частини та на Уралі передбачається дальший розвиток продуктивних сил переважно шляхом реконструкції і кращого використання діючих потужностей.

3. З метою поліпшення використання трудових ресурсів і рівномірного розміщення промисловості нові підприємства будуватимуться головним чином у середніх і невеликих містах. У великих містах розвиток промисловості здійснюється шляхом повнішого використання виробничих потужностей і економічно доцільної реконструкції діючих підприємств, а також будівництва нових підприємств по обслуговуванню населення і господарства цих міст.

4. Великого значення набуває удосконалення міжрайонних і міжреспубліканських господарських зв'язків, особливо між західними і східними районами країни.

5. Підвищується рівень техніко-економічного обґрунтування розміщення і оптимальних розмірів нових і реконструйованих підприємств, відповідно до Директив XXIII з'їзду КПРС³.

Рішення XXIII з'їзду КПРС висунули перед економічною наукою великі й відповідальні завдання по дальшому дослідженню питань розміщення продуктивних сил у нашій країні. В цьому напрямку наша економічна наука зробила багато. Розроблені принципи раціонального розміщення соціалістичного виробництва, які використовуються не тільки у нас, але і в інших країнах світової системи соціалізму, з урахуванням специфічних особливостей їхнього розвитку.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 282.

² Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Вид-во політ. літ-ри України, К., 1966, стор. 42—43.

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 265, 266.

Використання цих принципів означає застосування нових критеріїв розміщення виробництва, які докорінно відрізняються від принципів розміщення продуктивних сил за умов капіталізму.

Принципи раціонального розміщення соціалістичного виробництва відбивають об'єктивні закономірності, яким вони підпорядковані, і формулюються так:

1. Рівномірний розподіл виробництва по всій країні з метою максимального залучення у розширене соціалістичне відтворення всіх районів з їх природними й трудовими ресурсами, а також з метою неухильного зростання продуктивності суспільної праці.

2. Наближення промисловості до джерел сировини і районів споживання готової продукції з метою виключення всіляких нераціональних перевезень та інших втрат праці.

3. Забезпечення господарського й культурного піднесення національних республік на основі поєднання інтересів СРСР в цілому з інтересами кожної республіки, а також зміцнення оборонної могутності країни.

4. Комплексний розвиток господарства в економічних районах і їх планомірна спеціалізація. Раціональний розподіл праці між економічними районами й республіками СРСР.

5. Міжнародний розподіл праці між соціалістичними країнами на основі дружби і економічної взаємодопомоги.

Усі ці принципи раціонального розміщення соціалістичного виробництва підпорядковані одній меті — підвищенню економічної ефективності суспільного виробництва, без чого неможливо створити матеріально-технічну базу комуністичного суспільства.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНОГО МАШИНОБУДУВАННЯ В СРСР

В. А. Смірнова

У роки Радянської влади бурхливими темпами розвивались всі галузі важкої індустрії, в тому числі й металургія. Було створене сучасне обладнання для металургійної промисловості.

Значно збільшилось виробництво металургійного обладнання у післявоєнний період. Тільки протягом 1959—1965 рр. воно зросло в СРСР у 1,4 раза. Однак темпи зростання продукції чорної металургії і металургійного машинобудування були нижчими, ніж в інших галузях важкої індустрії.

Згідно з Директивами XXIII з'їзду КПРС в роки п'ятирічки 1966—1970 рр. передбачено значно збільшити виробництво металу. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР накреслили конкретні заходи щодо забезпечення високих темпів розвитку чорної металургії. Планом розвитку народного господарства виплавка сталі у поточній п'ятирічці зростає на 36%, а виробництво прокату — на 35%. У зв'язку з цим збільшиться і виробництво прокату — на 35%. У зв'язку з цим збільшиться і виробництво металургійного обладнання, особливо сталеплавильного і прокатного.

Металургійне машинобудування в СРСР представляють 16 заводів. Вони розміщені в чотирьох республіках, здебільшого в крупних промислових районах СРСР — на Уралі, в Донбасі, в Криворізькому басейні (табл. 1).

Таблиця 1

Республіки	Кількість підприємств		Питома вага вироблюваної продукції	Питома вага середньо-облікової чисельності	
	всього	% від загальної кількості		працюючих	в тому числі робітників
Російська РФСР	8	50	54,5	50,4	51,1
Українська РСР	6	37,5	41,7	46,7	46,2
Казахська РСР	1	6,25	2,0	0,8	0,9
Латвійська РСР	1	6,25	1,8	2,1	1,8

Найбільша кількість заводів України зосереджена у Донбасі — 31%. Основну масу продукції металургійного машинобудування України дає саме цей район (89,3%).

Одночасно з розширенням діючих будуються нові заводи, причому поліпшується їх територіальне розміщення. За останні два десятиліття у східних районах країни було збудовано і здано в експлуатацію ряд

крупних заводів, що виробляють металургійне обладнання і машини.

Новим центром по виробництву металургійного обладнання стала Казахська РСР. Тут споруджено великий машинобудівний завод, що випускає обладнання в основному для кольорової металургії.

Завод металургійного обладнання в Сибіру розширює випуск обладнання для збагачувальних фабрик, підприємств горної і кольорової металургії, для золотодобувної і алмазодобувної промисловості.

Внаслідок того, що стали до ладу нові заводи, частка випуску металургійного обладнання у східних районах країни значно підвищилась (табл. 2).

Таблиця 2

Показники	1940 р.	1965 р.
Виробництво металургійного обладнання, тис. т	23,7	242,3
В тому числі у східних районах	7,5	101,6
з них у районах на схід від Уралу	—	20,4
Питома вага металургійного обладнання, вироблюваного у всіх східних районах, %	31,9	41,9
з них у районах на схід від Уралу	—	8,4

Основна, характерна особливість підприємств металургійного машинобудування — багатонаменклатурність. Це здебільшого підприємства індивідуального виробництва. Наприклад, Новокраматорський машинобудівний завод має протягом року понад 3000 найменувань замовлень.

Нині в номенклатурі виробів, що їх виготовляють підприємства металургійного машинобудування, виділяється профільна, галузева і непрофільна продукція.

До профільної (спеціалізованої) відноситься продукція, яка передбачена технічними проектами заводів; до галузевої — доменне, сталеливарне, прокатне та інші види обладнання, призначеного для використання у металургійному виробництві. Решта видів становить непрофільну продукцію.

На заводах галузі розвивається предметна спеціалізація. Окремі заводи спеціалізуються на випуску прокатних станів гарячої прокатки, слябінгів або на випуску доменного і сталеливарного обладнання, на випуску комплексу коксових машин та ін. Однак рівень предметної спеціалізації щодо профільної і галузевої продукції досить низький (табл. 3.).

Таблиця 3

Рівень предметної спеціалізації	Питома вага, %		Питома вага непрофільної продукції, %
	профільної продукції	в тому числі галузевої продукції	
У середньому по галузі	75,5	23,8	24,5
У середньому по заводах УРСР	82,8	20,7	17,2

Таким чином, «чистої» галузі металургійного машинобудування не існує. Питома вага профільної продукції в загальному випуску становить всього 75—83%. Для порівняння відзначимо, що рівень галузевої

продукції на заводах важкого машинобудування США, наприклад, по випуску прокатного обладнання становить 91%.

Співвідношення профільної і галузевої продукції на заводах УРСР 3:1, при цьому майже $\frac{1}{5}$ продукції — непрофільна.

Недостатньо розвинута на заводах галузі технологічна, вузлова і подетальна спеціалізація. Історично склалось так, що заводи важкого машинобудування організовані на принципах замкнутого виробництва.

Кожен завод має свої заготівельні цехи для виробництва виливків, ковальсько-пресових заготовок, металоконструкцій, ремонтні цехи, інструментальні, де виготовляється різний інструмент і технологічна оснастка, механоскладальні цехи для обробки деталей і збирання вузлів та машин.

Принцип замкнутого виробництва зумовлений головним чином недосить розвинутою спеціалізацією заводів галузі. Інтересними щодо цього є дані відносно рівня концентрації виробництва металургійного машинобудування СРСР, в тому числі й по Українській РСР (табл. 4).

Таблиця 4

Показники	Підприємства з числом робітників			
	100—500 чол.	500—1000 чол.	1000—2500 чол.	Понад 2500 чол.
Питома вага підприємств металургійного машинобудування, %				
по СРСР	6	13	6	75
зокрема по Україні	16	—	—	84
Кількість робітників, що працюють на цих підприємствах, у порівнянні з усією галуззю, %, по СРСР	0,2	1,0	0,9	67,9
зокрема по Україні	0,5	—	—	99,5
Кількість вироблюваної продукції, %, по СРСР	0,2	1,2	2,0	96,6
зокрема по Україні	0,2	—	—	99,8

З таблиці видно, що основна кількість заводів металургійного машинобудування має понад 2500 робітників, які виробляють 96,6% всієї галузевої продукції.

Економічна тенденція у розвитку сучасного виробництва полягає у випереджаючому зростанні рівня концентрації виробництва щодо зростання кількості робітників, а також основних фондів. Однак на заводах важкого машинобудування ця тенденція виражена слабо у зв'язку з особливостями виробництва (індивідуальний характер виробництва, різноманітність номенклатури, низький рівень спеціалізації та ін.).

Концентрація виробництва тісно пов'язана з концентрацією засобів праці і чисельності робітників.

Таким чином, розвиток металургійного машинобудування в СРСР супроводжується прогресивними зрушеннями у розміщенні виробництва на території країни, підвищенням рівня концентрації виробництва та зростанням спеціалізації підприємств металургійної промисловості.

НАДПЛАНОВІ ЗАПАСИ ТОВАРНО-МАТЕРІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ І ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

В. Н. Кошель

У рішеннях XXIII з'їзду КПРС підкреслюється, що для успішного будівництва матеріально-технічної бази комунізму треба систематично підвищувати ефективність суспільного виробництва і насамперед промисловості. У розв'язанні цього завдання велике значення має раціональне використання виробничих фондів. На вересневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС О. М. Косигін зазначав: «Важливе значення для досягнення ефективності виробництва має правильне використання виділяємих підприємству оборотних коштів»¹.

Як відомо, для забезпечення безперервного розвитку виробництва всі підприємства наділяються власними оборотними коштами, величина яких регламентується нормативом. У процесі виробництва ці кошти повинні зберігатися, а з розширенням обсягу продукції систематично поповнюватися і збільшуватися. Зростання оборотних коштів характеризують такі дані: наприкінці 1950 р. у промисловості було 20,9 млрд. крб. оборотних коштів, а на 1 січня 1966 р. — 53,6 млрд. крб.²

Наявність в обігу оборотних коштів та їх правильне розміщення дають можливість підприємствам своєчасно розраховуватися з поставщиками, вчасно повертати позики банкам, проводити розрахунки з бюджетом і т. д. Нестача обігових коштів порушує їх платоспроможність.

Збереження в обігу власних оборотних коштів є однією з основних умов переведення підприємств на нову систему планування і економічного стимулювання.

Аналіз роботи промисловості за останні роки показав, що у використанні виробничих фондів, а серед них оборотних коштів, були серйозні недоліки, які виражалися в тому, що в обігу підприємств знаходилися надпланові запаси товарно-матеріальних цінностей, які з часом ставали непотрібними. На 1 липня 1966 р. в цілому по країні на промислових підприємствах їх було 3,6 млрд. крб.³. Наявність наднормативних непокредитованих банком товарно-матеріальних цінностей впливає на оборотність оборотних коштів, веде до «заморожування» вкладених коштів, негативно позначається на організації матеріально-технічного постачання. Прискоривши оборотність оборотних коштів тільки на 2,5%, можна звільнити з обігу і використати для капітало-вкладень близько мільярда карбованців.

¹ О. М. Косигін. Про поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 27 вересня 1965 року. Політвидав України, 1965, стор. 31.

² Народное хозяйство СССР в 1965 году. Статистический ежегодник. «Статистика», 1966, стор. 761.

³ «Деньги и кредит», 1967, № 1, стор. 5.

Величину надпланових запасів товарно-матеріальних цінностей на підприємствах Харкова характеризують такі дані:

Підприємства	Усього	Надпланові запаси, тис. крб.			
		виробни-чі запаси	незавер-шене вироб-ництво	готова продук-ція	інші норма-тивні кошти
Завод „Серп і молот“	948,7	1057,5	—	373,8	—
Електромеханічний завод	605,0	353,0	228,0	28,0	—
Завод агрегатних верстатів	305,0	—	160,0	231,0	6,0
Фабрика первинної обробки вовни	89,0	49,7	—	39,3	—
Парфюмерна фабрика	468,0	463,0	28,0	—	—

Держава відмовила підприємствам у кредитах для оплати надпланових запасів, бо їх нагромадження не викликалося потребами виробництва. Тим самим держава примушує підприємства реалізувати ці цінності і не допускати їх повторного нагромадження. Особливо небезпечні надпланові запаси готової продукції, на ряді підприємств вони досягають значних розмірів. У більшості випадків це продукція якості, яку не можна реалізувати.

У відповідності з новими умовами планування і економічного стимулювання за непокредитовані банком нормовані запаси товарно-матеріальних цінностей введено відрахування від прибутків у бюджет у вигляді плати за обігові кошти. Тому підприємствам невигідно нагромаджувати надпланові запаси і вони вживають заходів щодо продажу таких товарно-матеріальних цінностей.

Плата за фонди на підприємствах, які працюють у нових умовах, досягає значних сум. Наприклад, на 1 січня 1968 р. на заводі «Світло шахтаря» вона становила 17% загальної суми прибутку, на турбінному заводі ім. Кірова — 28,5%, на електромеханічному заводі — 15%, на заводі «Електромашина» — 13,5%. Але через надпланові запаси деякі підприємства вносять значно більшу плату, ніж передбачено планом. Так, у 1967 р. завод «Електромашина» заплатив не 806 тис. крб., як зазначено у плані, а 812 тис. крб., 6 тис. крб. — це непродуктивні витрати і вони повинні бути об'єктом уваги економістів підприємства.

Плата за виробничі фонди, як відомо, вноситься із прибутку у першу чергу, тому вона впливає на залишковий прибуток, з якого проводяться відрахування в фонди економічного стимулювання.

Однак на ряді промислових підприємств збільшення платежів у бюджет за фонди, через нагромадження надпланових запасів товарно-матеріальних цінностей, не зачіпає їх матеріальних інтересів, тому що плата за фонди не є основною формою вилучення прибутку у бюджет. На деяких заводах і фабриках лишок значно вищий від плати за виробничі фонди. Наприклад, на заводі «Електромашина» відрахування у фонди економічного стимулювання у зв'язку з наявністю надпланових цінностей не тільки не скоротилися, а збільшилися проти плану на 89 тис. крб., а лишок прибутку на цьому підприємстві становив 72,3% прибутку.

Таким чином, плата за виробничі фонди спонукає підприємства скорочувати запаси, не мати зайвих та непотрібних цінностей. Електромеханічний, турбінний заводи провели роботу і реалізували всі лишки. Так, турбінний завод на 1 січня 1965 р. мав наднормативних непокредитованих виробничих запасів на суму 116,2 тис. крб., а на 1 січня

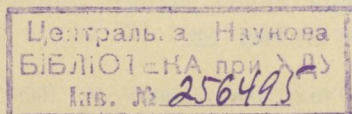
1968 р. їх не було зовсім, зайвих цінностей відповідно — на 108,9 тис. крб. і 22,2 тис. крб.

Було б доцільно, як пропонують багато економістів, ввести диференційовані норми плати, щоб вона стала основною формою вилучення прибутку в бюджет, тобто економічним важелем впливу на підприємства щодо підвищення ефективності використання як основних, так і оборотних коштів.

Крім того, держава подає підприємствам допомогу. Надпланові лишки матеріальних цінностей, які виникають з переходом на випуск нової продукції або виробів поліпшеної якості, за нових умов роботи промисловості є об'єктом банківського кредитування. Держбанк надає під ці цінності кредити строком до одного року, а підприємства протягом року повинні вжити заходів, щоб реалізувати прокредитовану сировину, матеріали та інші цінності. Такі пільги мають прискорити обертальність оборотних коштів.

Шляхами, які приведуть до зниження надпланових запасів на підприємствах, на нашу думку, можуть бути: 1) нормування оборотних коштів на науковій основі; 2) диференціація плати за основні і оборотні фонди, що примусило б підприємства, де переважну частину виробничих фондів становлять оборотні кошти, раціональніше їх використовувати. Це стосується, насамперед, легкої і харчової промисловості; 3) організація магазинів на комісійних засадах щодо реалізації підприємствами товарно-матеріальних цінностей, надання директорам ширших прав; 4) для того, щоб підприємства не нагромаджували надпланових товарно-матеріальних цінностей, було б доцільно замінити централізоване матеріально-технічне постачання оптовою торгівлею засобами виробництва, у тому числі сировиною, матеріалами, напівфабрикатами і т. д. Це поліпшило б усю систему матеріально-технічного постачання, зменшило значні запаси, які іноді досягають 100—150 днів і більше.

Здійснення цих заходів сприятиме кращому використанню оборотних коштів, цієї важливої частини національного багатства країни.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ В ПРОМИСЛОВOSTІ

Л. М. Катніков, Е. М. Адаменко

Продуктивність праці є мірилом суспільного прогресу, зростання ефективності людської праці, найважливішим фактором зростання матеріального виробництва і рівня життя народу. Висуваючи підвищення продуктивності праці як корінне завдання будівництва комунізму, В. І. Ленін визначав і конкретні шляхи його здійснення. Він писав, що піднесення продуктивності праці «потребує, насамперед, забезпечення матеріальної основи великої індустрії: розвитку виробництва палива, заліза, машинобудування, хімічної промисловості»¹. В. І. Ленін вважав технічний прогрес першочерговим фактором зростання продуктивності праці, причому він вказував, що соціалізм треба будувати не тільки на використанні своїх досягнень і досвіду, а й на використанні останніх досягнень науки і техніки капіталістичних країн².

У творах В. І. Леніна обгрунтовані головні напрямки технічного прогресу: електрифікація всієї країни, механізація й автоматизація виробництва, хімізація народного господарства.

Одним із важливих факторів підвищення продуктивності праці В. І. Ленін вважав наукову організацію виробництва і праці. У роботах «Як організувати змагання», «Чергові завдання Радянської влади», «Великий почин» Ленін науково обгрунтував шляхи підвищення продуктивності праці.

Вчення Леніна про продуктивність праці як вирішальну умову будівництва комунізму творчо втілюється в життя. Продуктивність праці у промисловості в 1968 р. проти 1913 р. зросла майже в 16 раз, у сільському господарстві — в 4,4 раза³. Це створює необхідні передумови для дальшого підвищення ефективності суспільного виробництва. Так, у першій п'ятирічці за рахунок піднесення продуктивності праці одержано приріст продукції на 51%, у другій — на 79%, за роки війни і четвертої п'ятирічки — 69%, у п'ятій — 68%, у шостій (1961—1965 рр.) — 66%. Якщо у першій п'ятирічці 1% росту продуктивності праці забезпечив збільшення промислової продукції на 19 млн. крб., то в 1968 р. — близько 3 млрд. крб.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 223.

² Див. там же, стор. 225.

³ СССР в цифрах в 1967 году. «Статистика», М., 1968, стор. 17.

У роки минулої семирічки (1959—1966 рр.) темпи зростання продуктивності праці у нашій промисловості трохи знизилися. Це спричинило деяке відставання промисловості СРСР з цього показника від ряду зарубіжних країн, як це видно з табл. 1.

Таблиця 1

Зростання продуктивності праці в промисловості СРСР і зарубіжних країн у 1958—1964 рр.

Країни	Р о к и							В середньо- му 1958— —1964 рр.
	1958 р.	1959 р.	1960 р.	1961 р.	1962 р.	1963 р.	1964 р.	
СРСР	100	107	105	104	106	105	104	5,3
США	100	104	103	106	105	105	106	4,9
Англія	100	105	106	99	103	105	105	4,3
Франція	100	104	109	104	105	103	106	5,2
ФРН	100	108	107	103	106	106	109	6,1
Японія	100	120	114	110	101	106	113	10,5

Зниження темпів підвищення продуктивності праці в промисловості СРСР за роки семирічки практично не дозволило скоротити розрив у її рівнях у порівнянні з США. За даними ЦСУ СРСР, рівень продуктивності праці в промисловості СРСР становить 45—50% рівня США¹. В окремих галузях цей розрив ще більший. Однією з основних причин цього відставання є не досить ефективне використання капітальних вкладень, бо за темпами й абсолютним розміром капітальних вкладень СРСР випереджає США, що видно з табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльні дані розміру капітальних вкладень СРСР і США

	Капітальні вкладення у промисловості, млрд. крб. (у поточних цінах)			Капітальні вкладення в активну частину основних фондів промисловості, млрд. доларів		
	1958 р.	1962 р.	1963 р.	1958 р.	1962 р.	1963 р.
СРСР	17,7	24,6	26,3	7,4	10,1	11,3
США	20,9	22,8	24,1	13,4	16,9	18,0
СРСР у % до США . . .	85	108	109	55	60	63

Наведені дані свідчать, що при великих розмірах капітальних вкладень структура їх у СРСР менш прогресивна, ніж у США, де капіталовкладення переважно витрачаються на машини, обладнання та інші технічні засоби, тобто на збільшення активної частини засобів виробництва. Це зумовлює вищу технічну озброєність робітників у промисловості США.

За сім років (1961—1967 рр.) у промисловості застосовано близько 41,7 тисяч металорізальних станків, понад 11,2 тисяч ковальсько-пресових машин; введено в дію 123 комплекти автоматичних ліній².

¹ СССР в цифрах в 1967 году. «Статистика, М., 1968, стор. 3.

² Народное хозяйство СССР в 1967 году. «Статистика», М., 1968, стор. 195.

Однак, незважаючи на значні масштаби впровадження у промисловість нового високопродуктивного обладнання, технологічна озброєність праці в СРСР залишається нижчою, ніж у США.

Наприклад, у машинобудуванні СРСР у розрахунку на 100 робітників припадає 21 металорізальний верстат проти 42—44 у США. Механічних навантажувачів та індивідуальних підйомників у СРСР менше відповідно в 10,5 та 7 раз. На кожні 10 000 т литва у СРСР припадає в 4 рази менше формувальних машин, ніж у США.

У машинобудівній галузі кількість металорізального обладнання в автоматичних лініях становить всього 0,3%, а автоматів і напівавтоматів усіх видів — 8,7%.

На зростання продуктивності праці істотно впливає запровадження прогресивних технологічних процесів. На жаль, вони впроваджуються зовсім недостатньо. Як показують розрахунки, проведені НДІ праці, здійснення всього комплексу заходів щодо вдосконалення технологічних процесів дало можливість підвищити продуктивність праці в промисловості СРСР за 1959—1965 рр. усього лише на 5,4%.

Однією з причин зниження темпів зростання продуктивності праці в промисловості СРСР за останнє десятиріччя було переведення промисловості на скорочений робочий день, що спричинило в ряді випадків залучення у промисловість додаткової робочої сили, головним чином на підприємства з безперервним виробництвом.

Стримують зростання продуктивності праці в промисловості також недоліки в організації виробництва і праці. На більшості підприємств ще не набули поширення найраціональніші форми поділу і кооперації праці, що призводить до частих переналагоджень обладнання і великих втрат робочого часу. Через це нерідко навіть на підприємствах, оснащених новою технікою, застосовуються старі методи організації праці. Таке відставання форм організації праці і виробництва від рівня розвитку техніки зумовлює значні непродуктивні витрати.

При величезних масштабах виробництва в нашій країні втрата кожним робітником тільки однієї хвилини за зміну веде до збитків у кілька десятків мільйонів карбованців на рік. За даними обслідування, проведеного НДІ праці, внутрішні втрати робочого часу на підприємствах машинобудування дорівнюють 16% робочої зміни.

Наші розрахунки показують, що приблизно 88—90% непродуктивних витрат робочого часу є результатом поганої організації праці і порушень трудової дисципліни.

Масові фотохронометражні спостереження, проведені студентами економічного факультету Харківського університету на промислових підприємствах м. Харкова, виявили значні простої обладнання і втрати робочого часу. Наприклад, на заводі «Серп і молот» простої обладнання становили 28,4%, на заводі «Світло шахтаря» — 23,7%, верстатобудівному заводі ім. Косіора — 19,7%, турбінному — 14,4%.

Розрахунки економістів показують, що скорочення простоїв тільки на 1% збільшить випуск промислової продукції по УРСР на 240 млн. крб. А зменшення витрат робочого часу за зміну на 4 хвилини зумовить зростання продуктивності праці на 1%, що дорівнює збільшенню випуску продукції в нашій країні на 3 млрд. крб.

Аналіз матеріалів обслідування, проведеного на харківських заводах, показує, що втрати робочого часу значною мірою викликані поганою організацією обслуговування робочих місць. Так, понад третину витрат робочого часу за зміну припадає на першу годину роботи. За цю годину робітники простоють в середньому 15—20 хвилин через несвоєчасну видачу матеріалів та інструменту, пристосувань, чекаючи

налагодження і переналадження обладнання тощо. У допоміжних робітників внутрішні втрати робочого часу ще більші, ніж в основних.

Так, у кранівників вони дорівнюють 21,4% змінного фонду часу, у слюсарів-ремонтників та електриків — 20%, у розподільвача робіт — 19,8%, у роздавачів-комірників та комплектувальників — 18% і т. д.

Основними причинами внутрішніх втрат робочого часу по групі обслідуваних підприємств (у процентах до загальної тривалості всіх втрат) є такі:

а) відсутність на робочих місцях матеріалів, сировини, заготовок — 33,4% (з них понад 20% — через організаційні неполадки і погане обслуговування робочих місць у цехах заводів);

б) ремонт технологічного обладнання, очікування ремонту — 9,8%;

в) очікування транспортних засобів — 5,3%;

г) відсутність інструменту, пристосувань для заточування інструменту — 8,2%;

д) відсутність техдокументації й інструктажу — 1,6%;

е) налагодження обладнання — 13,9%;

ж) інші оргтехпричини — 4,6%;

з) пізній початок і передчасне закінчення роботи — 23,2%.

Таким чином, понад 75% втрат робочого часу викликано недоліками в організації праці і невпорядкованістю роботи різних допоміжних служб і понад 23% втрат виникає через порушення трудової дисципліни.

Втрати робочого часу за даними самофотографій (у процентах) розподілилися у такий спосіб:

на першій годині зміни — 26,8%, на другій — 14,9%, на третій — 14,1%, четвертій — 12,2%, п'ятій — 10,4%, шостій — 10,4%, сьомій — 11,2%.

Як і раніше, великими є цілоденні втрати робочого часу — неявка через хворобу, з дозволу адміністрації, цілоденні простої й прогули.

Інтереси підвищення продуктивності праці вимагають безумовного усунення недоліків у її організації. Для цього слід на кожному підприємстві систематично розробляти і впроваджувати заходи, передбачені планами наукової організації виробництва і праці.

Невідкладним і найважливішим заходом за умов механізованого потокового виробництва, на нашу думку, є комплексно-бригадна організація праці і відповідна перебудова системи нормування і заробітної плати. Діючі на машинобудівних заводах поопераційне пробно-статистичне нормування і відрядна індивідуальна оплата праці на поточкових лініях повинні поступитися місцем перед новим, більш ефективним, точним і якісним методом технічно обґрунтованого нормування й оплати праці за кінцевим результатом роботи, на основі колективної відрядності, з урахуванням особистого внеску робітника. На автоматизованих лініях і дільницях доцільно застосовувати почасово-преміальну оплату праці, що спростить розрахунки по зарплаті і матеріально зацікавить працівників у найповнішому використанні потужності автоматизованого виробництва.

Досвід Новокраматорського та Уральського заводів важкого машинобудування, а також Алтайського заводу тракторного електрообладнання та ряду інших підприємств¹ свідчить про високу ефективність і доцільність введення комплексно-бригадної організації праці. Наші

¹ Технічний прогрес та вдосконалення організації виробництва, Респ. зб., вип. 3. Вид-во ХДУ, Харків, 1964, стор. 59.

розрахунки по цехах МХ-1, МХ-2 та МХ-3 заводу «Серп і молот» показують, що запровадження цієї системи тільки в трьох цехах вивільнить 33 працівника інженерно-технічного управлінського персоналу і зекономить по фонду заробітної плати 39 600 крб. на рік, а головне — підвищить рівень організації праці, різко зменшить втрати робочого часу, поліпшить використання обладнання, збільшить продуктивність праці в бригадах на 15—18%.

Комплексна механізація і автоматизація виробництва вимагають розширення трудових функцій робітників і поєднання професій. Кожний робітник, виконуючи певну операцію, що відповідає його кваліфікації, разом з тим повинен опанувати і інші необхідні для ритмічної роботи і повного використання обладнання і робочого часу.

Все це зумовлює підвищення кваліфікації і культурно-технічного рівня робітників, навчання їх суміжним професіям та ін., що значною мірою стосується наладжувати автоматичних ліній, праця яких поєднує висококваліфіковану інженерну роботу з виконанням функцій механіка, електрика й технолога. Величезні простоти автоматичних ліній є передусім наслідком недостатньої підготовки обслуговуючого персоналу.

Виключне значення у підвищенні рівня організації праці має раціональна організація планування і чітке, безперебійне обслуговування робочих місць. Їх треба забезпечити всіма потрібними елементами, пристосуваннями, правильно їх поєднати, доцільно розташувати, отже, створити здорову трудову обстановку. На багатOVERSTATНИХ робочих місцях слід підбирати операції і завантажувати обладнання з таким розрахунком, щоб ручна чи машинно-ручна робота на одному верстаті перекривалася машинним часом на останніх.

Для кожного спеціалізованого робочого місця треба скласти інструкційну карту раціональної організації праці, де вказати: ескіз обробки, порядок і високопродуктивні способи виконання операції за її елементами, оптимальні режими роботи, інструмент і пристрої, нормативи часу, відрядну розцінку, змінне і місячне завдання, планування й елементи робочого місця, порядок його обслуговування і постачання всім необхідним для безперервної роботи, коротку технічну характеристику обладнання, методи його налагоджування, догляду за ним і техніку безпеки. Ці карти повинні висіти під склом на робочих місцях як єдиний комплексний інструктивний документ для робітника й майстра. За порушення правил організації праці, передбачених в інструкційній карті, винних слід притягати до матеріальної відповідальності в залежності від збитків, завданих підприємству.

Велике значення для підвищення продуктивності праці має правильна розстановка робочої сили, доцільний поділ і кооперація праці, встановлення раціональної кількості допоміжного й обслуговуючого персоналу, чітке визначення функцій і розподіл обов'язків між ними, а також закріплення допоміжних робітників за конкретними виробничими об'єктами, матеріальне стимулювання їх за безперебійну роботу цих об'єктів, створення системи сигналізації, щоб робітник не пропустив простою обладнання, чекаючи підсобних робітників і виконуючи невласливі йому функції, не передбачені технологічним процесом. Впровадження цих заходів на харківських машинобудівних заводах збільшить використання обладнання всередині зміни в середньому на 15—20 хвилин і підвищить продуктивність праці основних робітників на 5—7%.

До числа необхідних організаційних заходів належать також своєчасна підготовка, оперативне планування і регулювання виробництва,

підвищення рівня розпорядничької та диспетчерської роботи в цехах, розробка і доведення до виконавців змінних і добових завдань. Це забезпечило б, наприклад, на заводі «Серп і молот» збільшення продуктивного використання робочого часу кожним робітником в середньому на 28,3 хвилини в зміну, підвищення продуктивності праці на 9,4% і одержання додаткового прибутку за рік не менш як 1,2 млн. крб.

Важливий резерв поліпшення використання знарядь праці і підвищення їхньої ефективності — дальше зміцнення трудової дисципліни. Через порушення трудової дисципліни навіть у дні спеціальних спостережень втрати робочого часу на одного робітника становили в середньому близько 16 хвилин протягом семигодинної зміни.

Наші розрахунки по десяти найбільших машинобудівних підприємствах м. Харкова показують, що запровадження організаційних заходів, які не потребують великих капіталовкладень, дозволить підвищити продуктивність праці приблизно вдвое і забезпечити зростання прибутку майже на 200 млн. крб. за рахунок ліквідації внутрізмінних простоїв, установлення раціональної змінності, введення в дію невстановленого обладнання і забезпечення ритмічної роботи в умовах оптимального завантаження обладнання і робочої сили.

РОЗВИТОК ШКІРЯНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ ВИКОРИСТАННЯ ЇЇ СИРОВИНИ

В. Я. Согоконь

Шкіряні промисли існували в Росії багато віків, проте як промисловість шкіряне виробництво формується у післяреформений період. «Після 1861 р. промисел сильно розвинувся, і особливо виросли великі заклади за рахунок дрібних; віки промислової діяльності виробили з населення надзвичайно вправних майстрів, які рознесли виробництво по Росії. Зміцнілі капіталістичні відносини повели до відокремлення промисловості від землеробства»...¹.

Розвиток шкіряної промисловості зумовлюється станом сировинної бази — тваринництва.

Дореволюційна Росія, будучи аграрною країною із слабо розвинутим тваринництвом, ввозила важкі підшовні і деякі інші види сировини з-за кордону. В. І. Шарий, складач статистичного нариску шкіряної промисловості і торгівлі, так характеризує цей період: «Сумне становище російського тваринництва відоме: тварини у нас у величезній кількості дрібні, худі; очевидно, вищі сорти шкіряної сировини доводиться ввозити з-за кордону, що ми і робимо»².

Не кращою була і технічна озброєність численних дрібних шкіряних підприємств Росії того періоду. Досить сказати, що перші 9 електричних двигунів поступили на шкірзаводи Росії тільки в 1908 р.; 638 найбільших шкіряних заводів мали в своєму розпорядженні 16 часових і нафтових двигунів загальною потужністю в 117 кіньських сил. Дубильні барабани, що застосовувались на двох шкіряних заводах с. Богородське в 1902 р., сприймалися як чудо техніки.

Незадовільний стан тваринництва і спеціальної техніки зумовили відсталу технологію виробництва і нерациональне використання шкіряної сировини. Її реалізація і оптова торгівля шкіряними товарами здійснювались за вагою, що і визначило намагання заводчиків зберегти при обробці всю топографію шкіри тварини. В умовах суцільної ручної, дуже дешевої праці така технологія обробки була неминучою. Товщина шкіри залежала від товщини сировини, а кон'юнктура ринку складалась на користь натуральної шкіри підвищеної товщини.

Перший період розвитку російської шкіряної промисловості (1861—1871 рр.) характеризується появою ряду нових районів по обробці шкіри не тільки в Європейській частині Росії, але і в Сибіру; наявністю величезної кількості дрібних підприємств (в 1871 р. їх було 10 456³),

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 346.

² В. І. Шарий. Статистический очерк кожевенной промышленности и торговли. Петроград, 1917, стор. 18.

³ Кожевенная промышленность в СССР и за рубежом. ЦИНТИ легкой промышленности, 1961, стор. 3.

низьким рівнем техніки, тривалим технологічним циклом (до 6—7 місяців і більше), майже відсутністю виробництва хромових шкіртоварів.

Другий період (1871—1917 рр.) визначений В. І. Леніним: «Ріст товарного виробництва руйнує властиву натуральному господарству роздробленість дрібних господарських одиниць... капіталізм створює замість колишньої роздробленості виробництва небачену раніше концентрацію його, як у землеробстві, так і в промисловості»¹.

До 1916 р. число шкіряних заводів Всеросійського товариства шкіряних заводчиків скоротилось до 936, а кількість оброблених шкір проти 1871 року майже подвоїлася. В кінці цього періоду у шкіряному виробництві Росії застосовується обертова апаратура — барабани, баркаси і деякі машини (підшовні катки замість камінних, міздрильні і шерстезгонні машини замість колод, тупиків, стругів і циклів, розводні і деякі інші механізми).

У 1916 р. діяли 52 заводи, які випускали вже хромовий товар для верху взуття. Характерною особливістю цього періоду є і те, що Росія завозить в основному дубильні речовини і скорочує закупки кори та інших непродуктивних дубильних матеріалів.

Перша світова війна внесла свої корективи у розвиток шкіряного виробництва. Промисловість, що значно зросла, постійно відчувала нестачу робочої сили. Отже, шкіряна промисловість мала перейти до вищих форм техніки, замінити смерекову та вербову кору екстрактами, готувати кадри кваліфікованих робітників².

Статистика підтверджує, що за півтора року першої світової війни фабриканти і заводчики Росії значно збільшили закупки дубильних екстрактів і придбали (тільки централізовано) таке обладнання:

двигунів різних	— 25;
кородробилок	— 63;
корорізок	— 52;
барабанів дубильних	— 72;
барабанів промивальних	— 12;
робочих машин:	
міздрильних	— 18;
м'якшильних	— 6;
стругальних	— 38;
лощильних	— 40;
двоїльних	— 15;
підшовних катків	— 56;
пресів для взуття	— 18.

За даними перепису, на шкіряних заводах Європейської Росії в 1917 р. нараховувалось уже 937 барабанів і 742 різні машини³. Для того часу це обладнання при всій його нечисленності було найновішим, дозволяючи обробляти шкіру не тільки по площі, а й по товщині.

Однак для широкого проведення експериментів по двоїнню важких і середніх вагових категорій шкір великої рогатої худоби потрібна була значна сировинна база, якої Росія не мала. З 1891 по 1913 рр. з Німеччини, США, Бельгії та інших держав Росія ввозить понад 5 млн. пудів мокросолоної сировини. Перша світова війна перервала імпорتنі поставки важких видів сировини, що призвело, за словами В. І. Шаро-го, до того, що в Росії «перерізали всіх кращих тварин, знизивши одночасно і вимоги до якості готового товару; російське підшовне ви-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 516.

² В. И. Шарый. Статистический очерк кожевенной промышленности и торговли, стор. 17—23.

³ Кожевенная промышленность в СССР и за рубежом, стор. 4.

робництво, що працювало на привозній сировині, опинилось фактично без діла»¹.

Через недостатню кількість шкір великої рогатої худоби і низьку кваліфікацію робітників технологія використання шкіряної сировини по товщині до Великої Жовтневої соціалістичної революції по суті не була освоєна, хоча уже в 1910 р. було одержано 36 тис. пудів шкіряних спилків, які повністю продавалися за кордон.

Рациональний вибір методів використання сировини по площі, товщині або вазі становить великий інтерес. Якщо не брати до уваги зміни технології і конструкцій взуття, зумовлені кліматичними умовами, напрямом моди та розвитком транспорту міст і сіл (а це впливало на товщину натуральної шкіри для верху та низу взуття), то в процесі використання шкіряної сировини можна виділити декілька етапів.

В роки Радянської влади особливо гостро постала проблема раціонального використання шкір великої рогатої худоби і свиней. В. І. Ленін 15 червня 1918 р. складає проект постанови РНК, в якому говорилось:

«Асигнувати негайно 10 мільйонів карбованців авансом Головному комітету по шкіряних справах до остаточного утвердження Раднаркомом всього фінансового плану або всього кошторису на 37 мільйонів карбованців.

Призначити комісію для негайного вивчення цього плану і цього кошторису... зажадати від комісії закінчення робіт в 5-денний строк»².

Постанова Раднаркому відображала актуальність проблеми одержання натуральної шкіри і поклала початок розвитку радянської шкіряної промисловості.

Громадянська війна та іноземна інтервенція надовго загальмували створення шкіряної промисловості. Тільки відстоявши в боях незалежність молодій республіці, радянський народ приступив до відбудови і розвитку вітчизняної промисловості. У довоєнний період шкіряна галузь легкої промисловості набула значного розвитку. Концентрація виробництва дозволила створити міцну матеріально-технічну базу для переробки сировини і відходів шкіряного виробництва. У ці ж роки розвиваються допоміжні виробництва не тільки по первинній обробці вовни, але й по використанню міздри, спилкової обрізі та інших відходів для випуску міздрового клею і желатини, а також одержання технічного жиру та ін. Велика Вітчизняна війна перешкодила завершенню дослідних робіт по двоїнню шкур великої рогатої худоби.

Проблема раціонального використання товщини шкур великої рогатої худоби знову стала актуальною у післявоєнний час в зв'язку з інтенсивним розвитком суспільного стада великої рогатої худоби, успіхами хімічної промисловості в області виробництва штучних замінників шкіри для низу взуття, значним розвитком взуттєвої промисловості і деяким дефіцитом на шкіряні товари для верху взуття.

Відзначено два сучасних напрямки удосконалення шкіряного виробництва, що дало б значний економічний ефект:

- а) дальші пошуки раціонального використання товщини сировини важкої ваги;
- б) комплексне використання відходів шкіряного виробництва.

Важливу роль у раціональному використанні шкіряної сировини відіграє дальша хімізація шкіряного виробництва, яке тільки за своїм

¹ В. И. Шарый. Статистический очерк кожевенной промышленности и торговли, стор. 8.

² В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 54, стор. 400.

кінцевим продуктом відноситься до легкої промисловості, але за технологічним процесом є хімічним.

Хімізація шкіряного виробництва, на нашу думку, має розвиватися не тільки в напрямку підвищення якісних характеристик натуральної шкіри, але й поліпшення використання шкіряної сировини, що дасть великий економічний ефект. Хімічна промисловість на основі останніх розробок Всесоюзного науково-дослідного інституту жирозамінників в змозі на першому етапі здійснити переробку хромової стружки, шкіряної обрізі та висічки (120 тис. т тільки по РРФСР і УРСР) на білковий гідролізат, що забезпечить державі економію в 160 млн. крб.¹

Організація раціонального використання сировини, що містить в собі білок, дозволить підвищити ефективність шкіряного виробництва. Якщо на початку технологічного циклу при первинному чепракуванні надати шкурі форму неправильного чотирикутника, це значно полегшує її далішу обробку, дозволяє підвищити механізацію і автоматизацію виробництва, економить живий труд, хімікати, барвники, а втрати площі шкури або незначні, або дорівнюють сумі втрат за існуючою технологією. При цьому обрізь стає найціннішою білковою сировиною на відміну від шкірообрізі, яку одержують на фінішних операціях і яка в більшості випадків не використовується, а знищується разом із хімікатами, дубителями і барвниками, витраченими на обробку шкіри на попередніх операціях.

Такий підхід до крупонування сировини великої рогатої худоби і свиней дасть значну економію харчових продуктів. За розрахунками автора, додатковий прибуток від реалізації продукції за рахунок використання нижнього крупону свиней як харчової сировини становитиме тільки по УРСР понад 5 млн. крб. на рік². Обробка сировини великої рогатої худоби у вигляді крупону-чотирикутника відкриває великі можливості для раціонального використання товщини сировини за рахунок розпилювання (двоїння), а кон'юнктура ринку передбачає потребу в різному взутті із спилка, другого шару шкіри.

Організація виробництва білкового гідролізату на основі використання відходів шкіряного виробництва розв'язує проблему утилізації цих відходів при скороченні існуючих карликових підсобних господарств.

Крім того, організація виробництва вітчизняного білкового гідролізату, на основі використання відходів виробництва насамперед великих шкіряних заводів, прискорить розв'язання головної проблеми — здійснення технології обробки натуральної шкіри через розволокнення колагеністкої сировини, а потім одержання пластинкової штучної шкіри, яка за своїми властивостями не поступатиметься натуральній³.

В останніх роботах Михайлова, Зайдес, Кутьєна та інших (ЦНДУШП) зазначено, що колаген шкіри можна розглядати як двохфазну систему — проколаген і коластромін. Коластромін являє собою

¹ Розрахунки проводяться з врахуванням собівартості 1 т 45% білкового гідролізату.

² Додаткова виручка від реалізації продукції, одержаної при різних способах використання крупонів як харчової сировини, з розрахунку на 1 т живої ваги свиней становила від 15 до 32 крб. В 1967 р. по УРСР перероблено 20 000 т свинячих шкір, які становлять майже 10% живої ваги свиней.

³ Н. А. Тимохин. Комплексная механизация и автоматизация первичной обработки шерсти, щетины и рациональное использование отходов кожевенного производства. Гостехиздат, М., 1962, стор. 44.

тонкі ниті, пучки яких обволюють проколаген і ніби його цементують, утворюючи волокно. Отже, можна дати таку хімічну підготовку, яка б, не порушуючи коластроминові ниті, дала б можливість одержувати колагенову вату — початковий продукт пластинкової шкіри.

Розв'язання цієї проблеми зумовить значне підвищення коефіцієнта використання шкіряної сировини, який становить у даний час 0,4—0,5.

**ПИТАННЯ ПОГЛИБЛЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ КОЛГОСПНОГО
ВИРОБНИЦТВА ТА ЙОГО ПРОБЛЕМИ**

Ю. І. Терехов, П. І. Пономаренко

У доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва на жовтневому (1968 р.) Пленумі ЦК КПРС, присвяченому розгляду питань сільськогосподарського виробництва у нашій країні, відзначено, що рішення партії та уряду по сільському господарству з успіхом перетворюються у життя.

Технічне переозброєння сільського господарства в останні роки вимагало не тільки застосування технічних засобів, але й нової технології ведення господарства. Технічні зміни у землеробстві, перехід його до досконалих систем полеводства, ширше застосування штучних добрив, поліпшення знарядь праці та машин є основою перебудови сільськогосподарського виробництва відповідно до вимог комуністичного будівництва.

У поточному п'ятиріччі поставки сільському господарству тракторів збільшаться проти минулого п'ятиріччя — на 64%, зернових комбайнів — на 42%, вантажних автомобілів — у 2,8 раза, мінеральних добрив — у 2 рази.

За повідомленням ЦСУ СРСР, сільське господарство країни вже у 1966 р. одержало тракторів — 277 тис. шт. у фізичних одиницях (585 тис. у 15-сильному обчисленні), 106 тис. вантажних автомобілів, 114 тис. комбайнів і багато іншої техніки. На кінець 1967 р. парк тракторів у сільському господарстві мав 1700 тис. штук, зернозбиральних комбайнів — 545 тис. шт., вантажних автомобілів — 1500 тис. штук.

Споживання електроенергії сільським господарством країни проти 1940 р. збільшилося у 43 рази¹.

Збуваються мрії великого Леніна про те, що «чудеса техніки повинні піти в першу чергу на перетворення виробництва найбільш загальнонародного, такого, що займає найбільше людей, найбільш відсталого — землеробського»².

Передові колгоспи та радгоспи країни, застосовуючи високопродуктивну техніку, добрива, сортове насіння, раціонально, на науковій основі використовують свої земельні масиви і одержують високі врожаї зернових і технічних культур, збільшують виробництво тваринницької продукції.

У цих господарствах кожен рік росте продуктивність праці, зменшуються витрати на виробництво одиниці продукції, знижується її собівартість. Так, за 10 місяців 1968 р. державі продано худоби та птиці 10 млн. 442 тис. т, або на 285 тис. т більше, ніж за відповідний період 1967 року³.

Невпинне підвищення продуктивності праці є основним на сучасному етапі джерелом збільшення продукції як промислової, так і сіль-

¹ «Економічна газета», 1968, № 47, стор. 41.

² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 309.

³ «Економічна газета», 1968, № 47, стор. 41.

ськогосподарської, що сприятиме новому піднесенню соціалістичної економіки.

Разом з тим жовтневий (1968 р.) Пленум ЦК КПРС відзначив, що за обсягом виробництва окремих продуктів, а також продуктивністю праці сільське господарство ще не досягло рівня, передбаченого Директивами XXIII з'їзду КПРС на поточну п'ятирічку.

У зв'язку з цим треба звернути особливу увагу на поглиблення спеціалізації колгоспного виробництва. Аналіз діяльності колгоспів за кілька років свідчить про те, що господарства з будь-яким виробничим напрямком не можуть уникнути дальшого поглиблення спеціалізації.

Поглиблення спеціалізації дозволяє виділити провідну товарну галузь колгоспного виробництва, ефективному розвитку якої підлягає уся діяльність господарства. Це створює сприятливі умови як для збільшення виробництва продукції провідної товарної галузі, так і підвищення продуктивності праці.

Для більшості колгоспів Харківської області поглиблення спеціалізації означає зменшення кількості товарних галузей при одночасному розвитку тих, продукція яких особливо необхідна суспільству і для розширення яких є природні і економічні умови. Поглиблення спеціалізації колгоспного виробництва дає найбільшу ефективність за умов поєднання її з дальшою інтенсифікацією, комплексною механізацією і концентрацією виробництва.

Поглиблення спеціалізації колгоспів не перешкоджає багатогалузевому розвитку виробництва, але воно утримує господарство від надмірного універсалізму і сприяє раціональному поєднанню галузей, виділенню головних, додаткових і допоміжних. Практика показує, що для господарств і галузей в цілому вигідно, коли поглиблення спеціалізації виробництва тваринницької і інших видів сільськогосподарської продукції проходить шляхом поступового розмежування окремих процесів виробництва.

У Харківській області наприкінці 50-х років, за рекомендацією науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу та Полісся України, було створено на базі колгоспів декілька спеціалізованих м'ясних господарств, які відіграли важливу роль у збільшенні продукції тваринництва, ставши прикладом дальшого поглиблення спеціалізації колгоспного виробництва області.

При створенні таких господарств і визначенні їх розмірів ураховувались як природні, так і економічні фактори, що впливають на рентабельність вироблюваної продукції.

В основному усі спеціалізовані колгоспи області — це порівняно великі господарства, які мають від двох до п'яти тисяч гектарів землі. Уже в 1964 р. на виробництві продукції тваринництва (молока, м'яса, яєць) в області спеціалізовано 29 колгоспів та 6 міжколгоспних відгодівних пунктів, які мають площу сільськогосподарських угідь понад 100 тис. га. Питома вага продукції цих господарств у продажі державі становила 30,1%.

Чільне місце у виробництві тваринницької продукції посідають Балаклійський, Красноградський, Зміївський, Шевченківський, Краснокутський, Богодухівський, Лозівський, Вовчанський, Нововодолазький райони. Спеціалізовані господарства цих районів є основні виробники і поставщики м'яса державі.

У 1966 р. колгоспи Харківщини виробили 37 166 т свинини, з них 13 207 т (35,5%) — продукція спеціалізованих господарств та міжколгоспних відгодівних пунктів.

Кількість відгодованої та проданої державі спеціалізованими колгоспами області свинини у 1966 р. збільшилася проти 1965 р. на 7188 *цн*. Господарська діяльність спеціалізованих колгоспів свідчить про те, що свинарство може бути високоефективним тільки тоді, коли воно організовано у великих розмірах із застосуванням комплексної механізації та передової технології виробництва. Уже у 1966 р. спеціалізовані господарства області, які відгодовують велику рогату худобу, перевиконавши річний план реалізації м'яса державі, одержали 4,2 млн. крб. прибутку.

Доходи колгоспів, що відгодовують свиней, також ростуть. Якщо в 1963 р. за реалізовану свинину господарства Красноградського району виручили 84 тис. крб., у 1964 р. — 63, у 1965 г. — 240, то у 1966 р. — 550,5 тис. крб.¹

Проте при розгляді питань поглиблення спеціалізації сільськогосподарського виробництва треба правильно оцінити переваги та недоліки великих спеціалізованих господарств по виробництву тваринницької продукції.

Результати роботи міжколгоспних відгодівних пунктів у зіставленні з колгоспами одного виробничого напрямку, однак значно менших за обсягом виробництва, показують необхідність створення і розвитку саме великих міжколгоспних підприємств, де і середньодобові витрати кормів, і прямі витрати на 1 *цн* приросту, і собівартість виробленої продукції — значно менші, ніж у невеликих спеціалізованих господарствах. Так, у 1966 р. на восьми міжколгоспних відгодівних пунктах (Харківська область) середньодобовий приріст становив 343 г, тоді як у чотирнадцяти спеціалізованих на відгодівлі свиней колгоспах — тільки 221 г. Витрачання кормоодиниць та витрати праці (у *люд.-днях*) на 1 *цн* приросту дорівнювали 6,3 та 1,8, а у спецколгоспах — відповідно 8,5 та 4 *люд.-дні*.

Однак великі міжколгоспні відгодівні пункти, де зосереджується багато худоби, мають і істотний недолік — відсутність своєї кормової бази. Несвоечасність доставки корму, відсутність транспорту, роздоріжжя негативно позначаються на вазі тварин. Організація таких господарств на базі тільки цукрових заводів перетворює відгодівний пункт на сезонне, отже, нерентабельне підприємство. Наведемо слова В. І. Леніна, який зазначав, що ретельний догляд за худобою при нестачі коштів, корму, поганому стані худоби, приміщень означає марне витрачання праці².

Практика багатьох колгоспів області підтверджує, що у виробництві тваринницької продукції вирішальним є наявність кормів, зростання питомої ваги концентрованих кормів у загальній їх масі, тому що не можна підвищувати поголів'я тварин без відповідного збільшення виробництва кормів.

Так, Чугуївський міжколгоспний свиновідгодівний пункт, створений у 1959 р. за пайовою участю 19 колгоспів, по суті розпався. Уже в 1965 р. план відгодівлі свиней як за кількістю голів, так і за вагою не був виконаний через відсутність у колгоспів і свиней і корму. У червні, липні, серпні, вересні і жовтні замість 6000 голів свиней, які мали відгодовуватися, було у 3—4 рази менше. Собівартість 1 *цн* приросту підвищилася на 13 крб. 48 коп. У 1966 витрати праці на виробництво 1 *цн* свинини збільшилися на 2,1 *люд.-дні* проти 1965 р., а со-

¹ Річний звіт Красноградського міжколгоспного відгодівного пункту за 1963—1966 рр.

² Див. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 5, стор. 239.

бівартість 1 *цн* продукції зросла до 116 крб. (тобто збільшилася на 36 крб. 52 коп.).

У 1967 р. виробнича діяльність відгодівного пункту характеризувався далішим зниженням рентабельності. При плані здачі державі 6927 голів свиней (на 3162 голів менше, ніж у 1966 р.), реалізовано лише 3380 голів (48,5% плану). За 10 місяців 1968 р. показники роботи відгодівного пункту ще гірші (витрати на 1 *цн* приросту, собівартість продукції вдвоє вищі, ніж у решти відгодівних господарств області).

Красноградський, Балаклійський, Нововодолазький пункти відгодовують та продають державі до 30% продукції вищої кондиції, у Чугуївському свинина вищої кондиції становить лише 1,5%¹. Ось чому створення великих відгодівних господарств, які не мають своєї кормової бази, не заохочує колгоспи брати участь у виробництві тваринницької продукції на кооперативних началах.

Поглиблення спеціалізації, раціональні витрати праці та коштів на виробництво дешевої, високоякісної продукції тваринництва потребують уважного підходу до створення вузькоспеціалізованих господарств. Удосконалення форм спеціалізації — це природний процес, властивий соціалістичній системі господарства, отже, немає потреби протиставляти продуктивну діяльність міжколгоспних відгодівних пунктів одних областей іншим. У пошуках нової, науково обгрунтованої форми організації виробництва тваринницької продукції, на нашу думку, треба йти по шляху створення спеціалізованих господарств на базі колгоспів, впроваджуючи передові форми організації праці, прогресивну технологію, механізацію найбільш трудомістких процесів.

Наведемо такий приклад. Десять років тому назад усі колгоспи Балаклійського району Харківської області виробляли усі види продукції тваринництва. Організаційна недосконалість, розпорошеність ферм, брак кормів для худоби, низький рівень механізації виробництва, відсутність кадрів приводили до того, що у колгоспах тваринництво було нерентабельним, збитковим.

Так, у 1960 р. на 100 *га* сільгоспугідь було вироблено лише по 33 *цн* м'яса і 934 молока, а 1967 р. — вдвічі більше. Тільки спеціалізовані господарства району продали державі 79% яловичини, 93% свинини та 82% яєць від загальної кількості продукції, реалізованої державі усіма господарствами району.

Наприклад, у колгоспі «Іскра» Балаклійського району (зараз це передове в області спеціалізоване господарство по відгодівлі великої рогатої худоби), крім рослинництва, займалися розведенням великої рогатої худоби, свиней, овець, птиці. Господарство було нерентабельним, зазнаючи великих збитків.

Спеціалізація колгоспу на відгодівлі великої рогатої худоби дала можливість трудівникам утримувати на відгодівлі протягом року понад трьох тис. голів худоби, що позитивно позначилося як на збільшенні виробництва м'яса, так і на економічній ефективності усього господарства. Якщо до спеціалізації колгосп продавав 842 *цн* м'яса, то уже в 1967 р. реалізовано державі 8705 *цн* яловичини, тобто у 10 разів більше (на кожні 100 *га* сільгоспугідь вироблено 271,3 *цн* м'яса замість 33,8 *цн* у 1961 році).

Колгосп «Червоноармієць» цього ж району — порівняно молоде спеціалізоване господарство. Використовуючи досвід колгоспу «Іскра»,

¹ Обласне управління сільського господарства. Звіти про роботу спеціалізованих господарств.

а також внутрішні резерви, у 1967 р. він виробив по 299,5 *цн* приросту м'яса на кожні 100 *га* сільгоспугідь. Чистий прибуток колгоспу становив 300 тис. крб., середньодобовий приріст на одну голову — понад 400 г.

Вибір напрямку господарства сприяв поглибленню спеціалізації. Зростання поголів'я худоби потребувало перегляду структури засівних площ з метою розширення посівів кормових, кукурудзи, цукрового буряка, багатолітніх трав та ін. У колгоспах збудовані і механізовані необхідні приміщення для утримування худоби і для виготовлення кормів, що відповідають сучасним зоотехнічним вимогам. Створені спеціальні бригади та ланки по доставці, виготовленню корму та догляду за тваринами. Це дозволило різко зменшити витрати праці на виробництво 1 *цн* приросту. Так, якщо у 1961 р. (до спеціалізації) ці витрати були 17 *люд-днів*, то у 1967 р. 6,7, або у 2,5 раза менші.

Чітко спланована робота, взаємозв'язок усіх ланок господарства дали можливість відгодовувати худобу протягом року, внаслідок чого збільшилися прибутки господарства. Рівень рентабельності колгоспів у 1967 р. дорівнював 50%.

Результати господарської діяльності спеціалізованих колгоспів «Іскра» та «Червоноармієць» Балаклійського району у 1967 р.¹ дано в табл.

Колгоспи	Всього продано м'яса державі, <i>цн</i>	Вироблено на 100 <i>га</i> сільгоспугідь	Собівартість 1 <i>цн</i> приросту, крб.	Чистий прибуток колгоспів, тис. крб.		Рівень рентабельності, %
				всього	на 100 <i>га</i>	
«Іскра»	8705	271,3	87,65	310,8	9,7	51,0
«Червоноармієць»	7890	299,5	98,60	300,0	11,4	49,0

Поглиблення внутрігосподарської спеціалізації цих колгоспів дозволило працівникам ферм значно зменшити витрати на виробництво одиниці продукції та піднести продуктивність праці. Комплексна механізація в обох колгоспах дала можливість у зимових умовах вдвоє-втри збільшити кількість годованих телят. Так, якщо у 1964 р. за кожним тваринником було закріплено 40—50 голів, то у даний час — 100 — 120.

Центральним пунктом у комплексі механізованого обслуговування ферм є спеціальні відгодівні цехи, де виготовляються корми. Відгодівний цех — фабрика є необхідним технологічним обладнанням, де не тільки запарюються та присмачуються грубі корми, а також виготовляється роблене молоко, подрібнюються коренеплоди. За допомогою спеціального обладнання процес подачі, приготування та відвантаження корму у кормороздатчики обслуговують всього чотири чоловіка. Щодобово цех готує корм для 3—3,5 тис. голів великої рогатої худоби. До введення в дію кормоцеху щорічно витрати колгоспу на виготовлення корму з розрахунком його доставки перевершували 15 000 крб., 6000 *люд-днів*; тепер ці витрати становлять 9000 крб. і 3500 *люд-днів*.

Внутрігосподарська спеціалізація колгоспу, її поглиблення на кожній виробничій ділянці зумовили підвищення якості вироблюва-

¹ Обласне управління сільського господарства. Звіти спецколгоспів за 1967 р.

ної продукції. Так, на 10 жовтня 1968 р. з проданих державі 9059 *цн* яловичини (що на 1169 *цн* більше проти відповідного періоду 1967 р.) 78,5% — продукція вищої якості. Це характерно і для інших колгоспів Балаклійського району, що спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва. Тут працюють 10 відгодівних цехів, чотири будуються, а також іде дальший процес поглиблення спеціалізації як районної, так і внутрігосподарської, з одночасним розв'язанням творчих і організаційних питань.

За умов інтенсивного розвитку сільського господарства форми спеціалізації безпосередньо пов'язані з впровадженням комплексної механізації особливо у виробництві тваринницької продукції.

Практика колгоспів Харківщини, особливо спеціалізованих господарств, показує, що механізація лише окремих виробничих процесів на тваринницьких фермах, хоч і полегшує працю тваринників, але не може змінити організацію праці, до мінімуму зменшити кількість зайнятих працівників і за рахунок цього підвищити продуктивність праці.

Отже, розглядаючи питання поглиблення спеціалізації, як фактор росту продуктивності праці, збільшення сільськогосподарської продукції та підвищення її якості, не можна не бачити, що забезпечення спеціалізованих господарств комплексним обладнанням є насущною потребою усіх колгоспів, виробництво його треба поставити на промислову основу з урахуванням вимог, що їх висувають спеціалізовані господарства.

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

П. І. Верба

На сучасному етапі розвитку соціалістичного виробництва головним економічним завданням радянського народу є створення матеріально-технічної бази комунізму. Для того, щоб його розв'язати, треба систематично підвищувати ефективність суспільного виробництва. Одним із основних показників, що характеризують ефективність виробництва, є рентабельність.

Особливого значення питання рентабельності набувають для підприємств машинобудівної промисловості, бо машинобудування — це основна галузь промислового виробництва і від її розвитку високими темпами багато в чому залежить технічний прогрес, який відіграє вирішальну роль у розвитку соціалістичної економіки, а також створенні нагромаджень, необхідних для розширеного відтворення.

Рентабельність характеризує прибутковість підприємства, однак якщо прибуток виступає у грошовому вираженні, то рентабельність визначається у вигляді норми прибутку, тобто відношенням прибутку до якого-небудь показника, і виражається вона у процентах. У даний час в практиці господарської діяльності підприємств застосовуються два види рентабельності: 1) рентабельність виробництва, яка вираховується шляхом ділення суми прибутку на повну собівартість продукції ($P = \frac{\Pi}{C_0} \cdot 100$); 2) рентабельність підприємства, що виступає як відношення прибутку до вартості виробничих фондів

($P = \frac{\Pi}{ВФ} \cdot 100$).

До економічної реформи головна увага приділялась рентабельності виробництва, у зв'язку з чим на першому плані були питання собівартості продукції, режиму економії і т. д. Це завдання лишається актуальним і за нових умов роботи промисловості. Однак рівень рентабельності виробництва незначною мірою залежить від ефективності використання виробничих фондів, яка тільки частково зв'язана з рентабельністю виробництва через амортизаційні відрахування, які включаються до собівартості продукції. Середня рентабельність промислового підприємства становила 15%, тобто на кожний карбованець собівартості продукції підприємства одержують 15 коп. прибутку.

Відповідно до вимог економічної реформи рентабельність стала одним із основних централізованих показників роботи підприємств. Вона характеризує їх ефективність і зв'язана безпосередньо з використанням виробничих фондів, а також матеріальним стимулюванням праці і виробництва.

В останній час значно посилилася увага до рентабельності. Це пояснюється тим, що на багатьох підприємствах нагромаджено багато надпланових запасів обладнання, сировини, матеріалів та інших цінностей, але адміністративні заходи щодо їх скорочення не дають бажаних наслідків. Визначення рентабельності, як відношення прибутку до вартості основних виробничих фондів і суми оборотних коштів, і її вплив на утворення фондів економічного стимулювання швидко втрачає свою актуальність. У ці фонди частини прибутку за кожний процес рентабельності перетворило рентабельність на економічний важіль, що зниження надпланових запасів товаро-матеріальних цінностей.

Тепер підприємствам не вигідно мати зайве обладнання, сировину і т. д., бо це знижує рентабельність, скорочує можливість посилення матеріальну зацікавленість підприємств у підвищенні ефективності виробництва.

Щороку кожне підприємство машинобудівної промисловості одержує від вищестоящої організації планову норму рентабельності. Підприємствам цього підприємства затверджують два види рентабельності — загальну і розрахункову.

Загальна — це відношення планової суми балансового прибутку до планової середньорічної вартості основних виробничих фондів і нормованих оборотних коштів у межах нормативу. Розрахункова рентабельність планується у вигляді відношення планової суми балансового прибутку (зменшеної на суму плати за основні виробничі фонди і нормовані оборотні кошти), фіксованих платежів у бюджет і платежів по процентах за банківський кредит — до планової середньорічної вартості основних виробничих фондів і оборотних коштів у межах нормативу. За рівнем розрахункової рентабельності вищестояща організація оцінюють виконання плану, визначають нормативи відрахувань у фонди економічного стимулювання.

Важливе значення має не тільки плановий рівень рентабельності, але й фактичний, тому що він безпосередньо зв'язаний з відхиленням величини виробничих фондів від установлених норм. Фактична розрахункова рентабельність визначається як відношення фактичної суми балансового прибутку, зменшеної на суму плати за основні виробничі фонди і оборотні кошти, фіксованих платежів у бюджет і платежів по процентах за банківський кредит — до фактичної середньорічної вартості основних виробничих фондів і оборотних коштів.

Для розрахунку рентабельності беремо початкову (балансову) вартість виробничих фондів, тобто без урахування зношення. Середньорічна вартість основних виробничих фондів за планом визначається як сума їх вартості на початок планового періоду і середньорічної вартості фондів, що вводяться у дію, без середньорічної вартості основних виробничих фондів, що вибувають із строю¹.

Важливе значення має правильне визначення середньорічної вартості основних фондів, що вводяться. Вона розраховується шляхом ділення вартості фондів, які вводяться і які поступають, на 12 і множення одержаного результату на число повних місяців експлуатації фондів у даному році. Середньорічну вартість основних фондів, що вибувають із строю, знаходимо шляхом ділення вартості планованих на списання основних виробничих фондів на 12 і множення на число повних місяців, що залишилися до кінця року з моменту їх списання.

¹ При визначенні планової і фактичної розрахункової рентабельності у середньорічну вартість основних виробничих фондів не включається вартість фондів, планованих до списання, за які в бюджет не відраховується.

Наприклад, початкова вартість основних виробничих фондів підприємства по балансу на 1 січня 1969 р. становить 10 000 тис. крб. 31 вересня 1969 р. планується ввести додатково основних фондів на 80 тис. крб.; 1 листопада з виробництва вибуває основних фондів на 40 тис. крб. Тоді середньорічна вартість основних виробничих фондів становитиме

$$10000 \text{ тис. крб.} + \frac{80 \text{ тис. крб.}}{12} \cdot 4 - \frac{40 \text{ тис. крб.}}{12} \cdot 2 = 10020 \text{ тис. крб.}$$

Виробничі фонди поряд з основними включають і оборотні кошти. Середньорічна вартість нормованих оборотних коштів за планом визначається шляхом ділення на 12 половини суми цих коштів, планованих на 1 січня поточного і 1 січня наступного року, а також суми нормованих оборотних коштів, які плануються на кожне перше число решти місяців. При визначенні планового рівня розрахункової рентабельності у знаменник включається середньорічна вартість нормованих оборотних коштів у межах нормативу, а при розрахунку фактивного рівня рентабельності береться фактична середньорічна вартість нормованих оборотних коштів після віднімання вартості знову малоцінних і тих, що швидко зношуються, предметів; кредитів Держбанку під товарно-матеріальні цінності після регулювання заборгованості по позиках; заборгованості по позиках по обороту в сумі, яка перевищує кошти, вилучені банком у підприємства в зв'язку з кредитуванням по обороту; заборгованості поставщикам по акцептованих рахунках, строк оплати яких ще не прийшов, і поставщикам по неотфактурованих поставках, що враховується банком при кредитуванні.

Розглянемо загальну і розрахункову рентабельність підприємств машинобудування м. Харкова на 1 січня 1969 р. (табл.).

Рентабельність	ХЕМЗ	Турбінний завод	„Світло шахтаря“
Загальна	21,7	14,4	19,6
Розрахункова	17,7	8,0	15,1

Наведені дані показують, що рівень рентабельності підприємств однієї галузі — машинобудування — різний. На електромеханічному заводі на кожний карбованець виробничих фондів в 1968 р. одержано 21,7 коп. прибутку, на турбінному — 14,4 коп. і на заводі «Світло шахтаря» — 19,6 коп.

Підвищення рентабельності є одне з найважливіших завдань усіх підприємств; для цього за нових умов планування і економічного стимулювання створено всі можливості. За останні роки характерним для машинобудівної промисловості є підвищення рентабельності. Якщо у 1965 р. вона становила 13%, то в 1967 р. — вже 17,1%. У машинобудуванні і металообробці рівень рентабельності 1966 року дорівнював 19,3%, а 1967 року — 20,1¹.

На збільшення рентабельності впливає та обставина, що вона стала фондоутворюючим показником, тобто її рівень пов'язаний з утворенням фондів економічного стимулювання.

За кожний процент рентабельності, передбачений планом, встановлюються нормативи відрахувань частини прибутку в усі фонди економічного стимулювання. Крім цього, фондоутворюючим показником є зростання обсягу реалізованої продукції (або прибутку). Це зростання на машинобудівних підприємствах впливає безпосередньо на рі-

¹ Народное хозяйство СССР в 1967 г. «Статистика», М., 1968, стор. 859.

вень рентабельності, тому що, чим більший обсяг реалізованої продукції, тим вища сума прибутку і, при незмінній величині виробничих фондів, — рівень рентабельності.

Важливе значення для підвищення рентабельності машинобудівних підприємств має збільшення ефективності використання виробничих фондів і, зокрема, усунення і запобігання нагромаджень надпланового обладнання, сировини, матеріалів і т. д. Такі запаси є на багатьох підприємствах. Так, на заводі «Електроважмаш» їх було в суму 1159,3 тис. крб., на ХТЗ — 804,7, «Серп і молот» — 4825,3 тис. крб.

Поряд із цим спостерігалися простої встановленого обладнання. Наприклад, за даними 60 машинобудівних підприємств Харкова, через несправності і позачергові ремонти обладнання внутрішні простої металорізальних верстатів становлять понад 15%, через відсутність заготовок і інструментів — 35%, нестачу робітників — близько 20%, налагодження і переналагодження обладнання — близько 15% і т. д. Це свідчить про те, що на підприємствах машинобудування наявні серйозні недоліки в організації виробництва; усунення їх першочерговим завданням.

На ряді підприємств, як уже сказано, нагромаджено значні надпланові запаси сировини, матеріалів та ін. На початку 1969 р. в електромеханічному заводі вони становили 649 тис. крб., заводі «Світло шахтаря» — 296 тис. крб. і т. д. Все це знижує рентабельність. На 1 січня 1969 р. на заводі «Світло шахтаря» вона дорівнювала 15,09%. При відсутності надпланових запасів вона дорівнювала 16,2%, отже, у фонди стимулювання було б відраховано значно більшу суму.

Наявні недоліки і в самій методиці визначення рівня рентабельності. У даний час у виробничі фонди включаються тільки власні оборотні кошти в межах нормативів, хоча в оборот підприємств залучені значні суми кредитів банку. За даними на 1 січня 1968 р., питома вага кредиту у загальній величині оборотних коштів машинобудування і металообробки становить 32,3%, а в цілому по промисловості — 44,4%¹. Незважаючи на це, рентабельність не впливає на їх раціональне використання, а навпаки, деякі підприємства почали скорочувати нормативи власних оборотних коштів і збільшувати залучення кредитів банку для своїх виробничих потреб. Це підвищує рентабельність, однак при цьому втрачається об'єктивна основа нормування (планування) власних оборотних коштів і створюються труднощі у задоволенні народного господарства позиковими коштами.

Щоб усунути ці недоліки, доцільно було б при визначенні рентабельності включати у виробничі фонди всю суму оборотних коштів незалежно від джерел їх формування (тобто не тільки власні, але позикові кошти). Це б допомогло підвищити стимулюючу роль кредиту у піднесенні ефективності використання виробничих фондів.

Таким чином, рентабельність має велике значення для підвищення ефективності виробництва і перш за все для раціонального використання виробничих основних фондів і оборотних коштів. Завдання полягає у всемірному збільшенні рентабельності, що є вигідним для держави і кожного підприємства.

¹ Народное хозяйство СССР в 1967 году, стор. 862, 866.

УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВИХ ДЖЕРЕЛ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ

В. Н. Симоненко

Рівень ефективності суспільного виробництва з кожним роком все більше і більше залежить від впровадження в усі галузі народного господарства найновіших досягнень науки і техніки.

Радянська наука й техніка мають видатні здобутки, що заслужили всесвітнє визнання і займають провідне становище в ряді важливих напрямків науково-технічної думки. За роки минулої семирічки створено і освоєно у виробництві понад 20 тисяч нових машин, понад 5 тисяч приладів, засобів автоматизації і різних апаратів.

Однак у цій справі є ще багато хиб, які негативно впливають на темпи розвитку промислового виробництва і технічне переозброєння промисловості. Наприклад, у загальному обсязі вироблюваного металообробного устаткування незначне місце посідають машини для точного литва і ковальсько-пресове обладнання. Повільно впроваджується комплексна механізація і автоматизація виробничих процесів, а діюче обладнання має ще низьку якість. Бувають випадки, коли плани з нової техніки не виконуються в установлені строки.

У зв'язку з тим, що тепер і в наступні роки технічний прогрес є і буде головним критерієм зростання продуктивності праці, виникає питання про правильну організацію, утворення і формування джерел фінансування нової техніки в умовах здійснення господарської реформи і необхідності швидшого технічного переозброєння виробництва.

На підприємствах, що працюють в нових умовах господарювання, зросла роль фондів стимулювання і особливо фонду розвитку виробництва, який тепер набуває важливого значення, як фінансове джерело для здійснення заходів по технічному прогресу.

Незважаючи на те, що створений на підприємствах фонд розвитку виробництва набагато більший тієї частини коштів, яка до економічної реформи спрямовувалась на розширення виробництва, розмір його для технічного переоснащення цехів і дільниць ще недостатній.

Аналізуючи роботу підприємства за нових умов протягом більш як два роки, можна зробити висновок, що розміри фонду розвитку виробництва на промислових підприємствах потребують певного збільшення шляхом переведення у фонд розвитку виробництва всієї нарахованої на підприємствах амортизації, як тієї, що йде на відбудову основних засобів, так і тієї, що спрямовується на капітальний ремонт.

Тепер амортизація, що нараховується на підприємствах за встановленими нормами, спрямовується на відновлення основних засобів по трьох каналах: на капітальне будівництво в розмірі до 4% від всієї суми нарахованої амортизації, на капітальний ремонт в межах 3,4% і до фонду розвитку виробництва, диференційовано по галузях

промисловості (в межах 15—45% від суми амортизаційних відрахувань, спрямованих на капітальне будівництво). Було б правильним усунути таку розпорошеність і акумулювати амортизаційні відрахування в один фонд розвитку виробництва. Причому кошти повинні перебувати на окремому рахунку в Будівельному банку і витрачатись на капітальні вкладення і по окремому плану, який щорічно затверджується керівником підприємства, на капітальний ремонт.

Необхідність саме такого використання нарахувань по амортизації підтверджується і тим, що тепер установи Держбанку по погодженню з підприємствами закрили особливі рахунки по капітальному ремонту і фактично ці витрати провадяться безконтрольно, що в окремих випадках може привести до імобілізації оборотних коштів.

Збільшення за рахунок амортизаційних відрахувань розміру власних коштів, призначених на технічне переозброєння промислових підприємств, буде правильним, якщо врахувати, що фонд амортизації фактично і існує для відновлення зношених основних фондів. Це значно збільшило б власні фінансові джерела промислових підприємств, що сприяло б технічному удосконаленню виробництва.

Розглядаючи удосконалення джерел фінансування заходів щодо впровадження нової техніки у промисловості, зупинимося на такій проблемі, як розмежування здійснюваних капітальних вкладень на планові і позапланові і більш правильне, на наш погляд, визначення джерел їх фінансування.

Планові капітальні вкладення, куди слід віднести всі капітальні затрати, що затверджуються централізовано вищестоящою організацією і передбачаються щорічно народногосподарським планом, а також плановані безпосередньо самими підприємствами затрати по організаційно-технічних заходах повинні фінансуватись такими джерелами:

— державним бюджетом, який згідно з рішенням вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС спрямовується на нове будівництво, коли строк окупності затрат перевищує п'ять років, реконструкцію промислових підприємств, за окремими постановами Ради Міністрів Союзу РСР;

— за рахунок прибутку, а при його нестачі — за рахунок кредиту банку;

— фондом розвитку виробництва — коли реконструкція здійснюється за раніш затвердженим річним планом організаційно-технічних заходів щодо розвитку технічного прогресу на підприємстві.

До позапланових капітальних вкладень слід віднести всі поточні затрати, що виникають протягом всього господарського року, після розподілу фінансових джерел, які були в розпорядженні підприємства. Ці позапланові потреби у капітальних затратах повинні покриватись, при відсутності вільного залишку фонду розвитку виробництва, за рахунок кредиту банку. Такий розподіл внесе певну ясність і організованість у джерела фінансування здійснюваних капітальних затрат по впровадженню нової техніки і передової технології.

Кредит банку є другим, дуже важливим, джерелом фінансування капітальних затрат на технічне переоснащення промислових підприємств. Кредит на впровадження нової техніки в цілому по країні на кінець 1966 р. збільшився в порівнянні з 1960 р. на 89,7% і дорівнював 740 млн. крб., в тому числі по Українській РСР — 96,3 млн. крб. По Харківській обласній конторі Держбанку в 1967 р. взяли кредити 449 підприємств, з них 40, які працювали в нових умовах господарювання, одержали позику на 2005 тис. крб. із загальної суми виданих протягом року Держбанком кредитів у розмірі 4549 тис. крб.

Зростання обсягу кредитних вкладів на заходи технічного прогресу значно випереджає збільшення обсягу капітальних вкладень за рахунок нецентралізованих джерел фінансування. Так, за 1960—1965 роки обсяг капітальних вкладень з нецентралізованих джерел зріс на 23,8%, а розмір кредиту на нову техніку і механізацію виробництва — на 75,7%.

Однак, незважаючи на значне зростання останнім часом кредитних вкладів в основні фонди, питома вага їх у загальному обсягу капітальних вкладень ще невелика. Багато підприємств прагнуть одержувати безповоротне фінансування, не бажаючи сплачувати банку проценти за позики.

У зв'язку з переходом підприємств на новий порядок планування і економічного стимулювання треба більш інтенсивно впроваджувати кредит, як джерело фінансування технічного прогресу на підприємствах. Враховуючи це, ми вважаємо потрібним змінити існуючий порядок видачі кредитів на впровадження нової техніки та джерела їх сплачування. Банку слід видавати кредити незалежно від вільного залишку фонду розвитку виробництва на підприємстві, а єдиним джерелом сплати має бути прибуток.

Розміри цього прибутку слід визначати, виходячи з даних, одержаних раз на рік від установи Держбанку чи підприємства, у відповідності з встановленими строками і розмірами сплати цих позик. Сума прибутку, призначена на сплату кредиту, повинна щорічно, при розподілі прибутків, передбачатись у фінансовому плані кожного підприємства, яке має заборгованість по кредитах.

Кредити у даний час сплачуються з фонду розвитку виробництва, що порушує зв'язок сплати цих позик і утворення прибутку (економії) від впровадження кредитованих заходів, бо фактично сплата позик не зумовлена розрахунком окупності затрат, який подається в банк, бо сплата кредиту залежить від наявності у підприємств вільного залишку фонду розвитку виробництва. Через це у багатьох випадках при видачі кредитів встановлюються максимальні строки до 6 років (а не з розрахунку окупності).

КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ІХ ФІНАНСОВИХ ДЖЕРЕЛ

А. П. Прокопенко

Послідовно здійснюючи ленінський план побудови соціалізму, Радянський Союз за короткий строк став могутньою індустріальною державою.

Велику промисловість В. І. Ленін вважав «єдиною матеріальною основою соціалізму», бо вона «здатна реорганізувати і землеробство»¹.

Головне економічне завдання нашої країни в поточній п'ятирічці визначене XXIII з'їздом КПРС. Воно полягає у дальшому значному зростанні промисловості, в досягненні високих сталих темпів розвитку сільського господарства на базі всемірного використання досягнень науки і техніки, індустріального розвитку всього суспільного виробництва, підвищення його ефективності, на базі збільшення продуктивності праці.

Внаслідок зростання продуктивних сил, розширення виробництва створюються передумови для збільшення національного доходу, який ділиться на фонд споживання і фонд нагромадження. Останній є матеріальною основою і джерелом розширеного відтворення.

У соціалістичному суспільстві більшість нагромаджених коштів йде на створення нових і технічне вдосконалення діючих основних фондів. Це дає можливість щороку збільшувати масштаби капітального будівництва. За період з 1918 по 1967 р. загальний обсяг капітальних вкладень у нашої країні досяг 648 млрд. крб., а основні фонди збільшилися протягом 1918—1965 рр. на 497,9 млрд. крб., по УРСР за 1946—1967 рр. — на 73,6 млрд. крб., по Харківській області з 1951 по 1966 р. — на 3,6 млрд. крб.

Співвідношення між вартістю введених у дію основних фондів і обсягом капітальних вкладень свідчить, що з року в рік останні перевищують перші (табл. 1).

Таблиця 1

Роки	СРСР			Україна		
	Капіталовкладення, млн. крб.	Введені в дію основні фонди, млн. крб.	Перевищення капіталовкладень над основними фондами, млн. крб.	Капіталовкладення, млн. крб.	Введені в дію основні фонди, млн. крб.	Перевищення капітальних вкладень над основними фондами, млн. крб.
1946—1950	41200	36600	4600	8014	5636	2378
1951—1955	77700	69400	8300	12906	9260	3646
1956—1958	77100	71800	5300	13068	9362	3706
1959—1965	281000	198800	82200	48409	35806	12603

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 22.

Аналогічні дані і по Харківській області (табл. 2).

Таблиця 2

Роки	Капіталовкладення, млн. крб.	Введені в дію основні фонди, млн. крб.	Перевищення капіталовкладень над основними фондами, млн. крб.
1951—1955	562	512	50
1956—1960	1087	979	108
1961—1965	1836	1744	92
1966	446	393	53

Кошти, що йдуть на капіталовкладення, розпиляються по багатьох об'єктах, а це призводить до зростання незавершеного будівництва. Якщо в цілому по народному господарству СРСР незакінчене будівництво в 1955 р. становило 15 млрд. крб., то вже у 1965 р. — 29,6 млрд. крб., тобто збільшилось проти 1955 р. на 14,6 млрд. крб., або в 1,9 раза. Крім того, на складах будов лежить багато невикористаного обладнання. Як бачимо, омертвляються величезні суми державних коштів.

Економічна реформа викликала необхідність у дальшому вдосконаленні методів фінансування, кредитування і розрахунків, посилила роль фінансів і кредиту у забезпеченні більш високої ефективності капітальних вкладень як одного з важливих факторів збільшення ефективності всього суспільного виробництва.

Методи фінансування капітальних вкладень, тобто порядок надання коштів, залежить від конкретних умов розвитку соціалістичної економіки. Тому на різних етапах соціалістичного будівництва вони були різними і визначались особливостями відтворення основних фондів та джерел фінансування. Це обумовило і головні принципи фінансування.

Якщо на кінець першої п'ятирічки важка промисловість фінансувалась на 80% з державного бюджету, а на 20% — за рахунок коштів підприємств, то в останні роки бюджетні асигнування становили понад 60%, а власні кошти підприємств — близько 40%. Довгострокове кредитування планових капіталовкладень у 1934 р., коли роль бюджету в розподілі і перерозподілі національного доходу значно зросла, було відмінене. Система безповоротного фінансування забезпечувала максимуму централізацію коштів, спрямованих у важку промисловість, підприємства якої в перші роки Радянської влади не мали таких нагромаджень, котрі забезпечували б зростаючі темпи будівництва. Поряд з цим довгострокове кредитування капітальних вкладень на понадпланове будівництво існувало і розвивалось далі.

Про розміри довгострокового кредитування свідчать такі дані: на кінець 1940 р. залишки позик становили 832 млн. крб., 1950 р. — 1987 млн. крб., 1958 р. — 3984 млн. крб., 1960 р. — 3794 млн. крб., 1964 р. — 6014 млн. крб., 1965 р. — 6018 млн. крб.

Обсяг довгострокового кредитування з 1940 по 1965 р. зріс у 7,3 раза, позики на впровадження нової техніки, на виробництво товарів широкого споживання та інші заходи у 1965 р. перевищили рівень 1958 р. у 2 рази (табл. 3).

Розширення довгострокового кредитування надпланових капіталовкладень сприяє також збільшенню нагромаджень соціалістичних підприємств, які є джерелом погашення кредиту. А прибуток державних підприємств і господарських організацій з 3149 млн. крб. у 1940 р. підвищився до 36 062 млн. крб. у 1965 р., тобто зріс більше ніж в 11 раз.

Таблиця 3

Кредити, млн. крб.	Р о к и			
	1958	1960	1964	1965
Видано кредитів				
На впровадження нової техніки . .	408	386	556	685
На збільшення виробництва товарів широкого вжитку та інші заходи	260	381	488	681
Залишки позик на кінець року				
На впровадження нової техніки . .	368	370	521	671
На збільшення товарів широкого вжитку та інші заходи	327	502	659	969

Поступово виявилось, що практика фінансування капітальних вкладень державного сектора за рахунок бюджету дає негативні наслідки, послаблює боротьбу за збільшення економічної ефективності капітальних вкладень.

Досвід, що його нагромадили Держбанк та Будбанк у галузі кредитування затрат на капіталовкладення, підтверджує благотворні наслідки, що їх дає використання кредиту для відтворення основних фондів.

Банківський кредит примушує активніше мобілізувати власні кошти підприємства, дозволяє уникнути фінансових утруднень, створює умови для підвищення економічної ефективності капітальних вкладень. Зросла відповідальність підприємств за нагромадження прибутку, який є джерелом погашення кредиту. В той же час поліпшується стимулювання своєчасного введення в експлуатацію об'єктів, що будуються, бо з цим пов'язані строки повернення банківських кредитів.

Визначення точних строків погашення кредиту і дотримання інших принципів кредитування змушує підприємства тільки тоді розширювати основні фонди, коли є необхідні умови і коли буде забезпечена висока ефективність цих фондів. Такий спосіб відтворення основних фондів прискорює введення в дію кредитованих об'єктів і економічно стимулює підприємство підвищувати ефективність капітальних вкладень.

Згідно з рішенням вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС здійснюється перехід від безповоротного бюджетного фінансування, реконструкції і розширення діючих підприємств до довгострокового кредитування цих капітальних вкладень.

За рахунок банківського кредиту і власних коштів, передбачених фінансовим планом, будуються також нові підприємства, капітальні вкладення в які можуть бути повернені в строк до п'яти років, рахуючи від того моменту, коли підприємство стало до ладу. Джерелом погашення кредиту на будівництво нових, реконструкцію і розширення діючих підприємств є прибуток і частина амортизаційних відрахувань, які йдуть на повне відновлення основних фондів.

Перехід від бюджетного фінансування до банківського кредитування частини капітальних вкладень не тільки сприяє активнішій мобілізації внутрішніх джерел капітальних вкладень на підприємствах, але й розширює кредитні зв'язки банківської системи з такою важливою для створення матеріально-технічної бази комунізму галуззю на-

родного господарства, як капітальне будівництво. А це дає змогу через банк посилити державний контроль за ходом капітального будівництва, підвищенням ефективності капітальних вкладень, скороченням строків будівництва.

Широке залучення кредиту до сфери капітального будівництва є втіленням ленінського визначення соціалістичних банків як важливого державного апарату, що здійснює облік і контроль за господарським життям країни.

КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ І ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ В ПЕРІОД СТВОРЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ КОМУНІЗМУ

Є. П. Сичов

У даний час головним економічним завданням є створення матеріально-технічної бази комунізму. Для розв'язання його велике значення має дальше удосконалення кредитних відносин.

Надаючи кредит, держава активно сприяє досягненню підприємствами кращих результатів при найменших матеріальних і трудових затратах. Кредит як економічний важіль розвитку суспільного виробництва виявляється перш за все в тому, що він є одним з основних джерел формування оборотних коштів. На його частку на початку 1967 р. припадало 42,6% всіх коштів, що перебувають в обороті.

Як відомо, підприємства наділяються оборотними коштами в межах мінімальної потреби за рахунок коштів державного бюджету, а при розширенні своєї діяльності поповнюють з прибутку, одержаного від реалізації продукції. Але в ряді випадків підприємства не можуть за допомогою власних оборотних коштів подолати фінансові утруднення, що виникають у процесі здійснення розрахунків за придбані ними матеріальні цінності. Практика показує, що підприємства, які працюють рентабельно і зберігають власні оборотні кошти, дуже часто не мають можливості сплачувати рахунки поставщиків. Внаслідок цього утворюються неплатежі.

Так, на 1 грудня 1968 р. в цілому по Орджонікідзевському відділенню Держбанку м. Харкова неплатежі підприємств по позиках Держбанку становили 850 тис. крб., а поставщикам — 313 тис. крб. В основному ці неплатежі викликані несвоечасною оплатою покупцями рахунків поставщиків. Тільки асфальтобетонний завод мав неплатежів по позиках Держбанку 100 тис. крб. і поставщикам — 129 тис. крб. Основна причина — дебіторська заборгованість за відвантажений, але не оплачений в строк покупцями асфальт. Ця заборгованість на вказану дату досягла 330,4 тис. крб. при встановленому заводу нормативі власних оборотних коштів в 70 тис. крб. — тобто перевищила його в 4,7 рази.

Щоб інтереси добре працюючих поставщиків не зазнали шкоди від неплатежів споживачів за нових умов, установи Держбанку для розрахунків за матеріальні цінності і послуги надають покупцям кредити, коли в день сплати рахунків у них нема коштів і потреба у кредиті викликана тимчасовими фінансовими труднощами.

Умови надання такого кредиту тепер значно полегшені. Вони надаються на строк до 30 днів навіть при наявності простроченої заборгованості Держбанку по раніш одержаних позиках. Зміна порядку надання кредитів для розрахунків з поставщиками за матеріальні цін-

ності зміцнила фінанси промислових підприємств та створила сприятливі умови для виконання плану по реалізації продукції та прибутку.

Широко користуються платіжними кредитами підприємства, які не кредитуються за оборотом матеріальних цінностей. Так, в серпні 1968 р. завод залізобетонних конструкцій № 15 переживав фінансові труднощі через велику дебіторську заборгованість, відсутність вільних коштів на розрахунковому рахунку. Однак він своєчасно оплачував за рахунок кредиту Держбанку поставки і послуги транспорту. Зокрема, за допомогою кредиту, наданого на 30 днів Орджонікідзевським відділенням Держбанку, завод оплатив платіжну вимогу Автотранспортної контори № 1 на 20 тис. крб. за роботу вантажних автомашин.

Таким чином, банківський кредит при розрахунку за матеріальні цінності та послуги допомагає підприємствам налагоджувати нормальну господарську діяльність. Однак практика показує, що місячні кредити на оплату рахунків поставщиків, як правило, не повертаються банку в строк, бо оплачені за рахунок кредиту матеріальні цінності ще в більшості випадків не встигли потрапити у виробництво. Тому доцільно підприємствам-покупцям надавати платіжні кредити не на 30, а на 60 днів, що забезпечить своєчасне повернення позики банку.

З метою успішного здійснення господарської реформи, Рада Міністрів СРСР у квітні 1967 р. прийняла постанову про поліпшення кредитування та розрахунків у народному господарстві та підвищення ролі кредиту у стимулюванні виробництва. Особливу увагу звернено на необхідність надавати позику підприємствам, які працюють успішно. Їм Держбанк тепер видає позики строком до 60 днів на будь-які потреби, що виникають у процесі виробництва та реалізації продукції, на самих пільгових умовах (без перевірки забезпечення цих позик та без оформлення лімітів).

Надання так званих довірчих кредитів на пільгових умовах сприяє прискоренню оборотності оборотних коштів і сплаті грошових зобов'язань підприємств перед поставщиками. Так, у 1967 р. тільки завод «Електроважмаш» одержав 4 довірчих позики на загальну суму 7,4 млн. крб. у зв'язку з виникненням тимчасових фінансових труднощів по незалежних від підприємства причинах.

Завод «Кондиціонер» за 4 квартал 1967 р. виконав всі основні економічні показники. Однак у лютому 1968 р. тут виникли тимчасові фінансові труднощі через те, що головк замість вилучених наприкінці 1967 р. оборотних коштів у сумі 155 тис. крб. передбачив виділення підприємству 598 тис. крб. оборотних коштів, але цього не зробив. Таким чином, на 1 січня 1968 р. на заводі утворилась нестача власних оборотних коштів в 753 тис. крб., що привело до важкого фінансового стану підприємства. Не було коштів для виплати винагороди по підсумках 1967 р. (160 тис. крб.), для чергового платежу до бюджету (30 тис. крб.) і до фонду розвитку виробництва (60 тис. крб.). На прохання заводу Держбанку у лютому 1968 р. видав довірчий кредит у сумі 250 тис. крб. строком на 60 днів. У результаті завод зміг розрахуватися з робітниками і службовцями по наслідках року, зробити необхідне відрахування у бюджет і поповнити фонд розвитку виробництва для придбання нового обладнання.

Таким чином, довірчі кредити дозволяють підприємствам ліквідувати тимчасові фінансові прориви в господарстві та забезпечувати коштами безперебійний процес виробництва.

Однак існуючий порядок погашення довірчих кредитів зі спецпозичкових рахунків здається нам недоцільним, бо це фактично приво-

дить до порушення (подовження) встановленого урядом строку дії позики (30 днів).

Крім того, стягуючи ці кредити зі спецпозичкових рахунків, банк сприяє цим штучному виникненню нестачі виручки порівняно з терміновим платежем при регулюванні спецпозичкового рахунку, який треба пред'явити до стягнення з розрахункового рахунку або віднести на рахунок прострочених позик.

Так, наприклад, завод «Електроважмаш», який в 1967 р. одержав довірчого кредиту на 7,4 млн. крб., при регулюванні спецпозичкового рахунку чотири рази за ті періоди, коли позики погашались, виходив з нестачею виручки проти термінового платежу на суму близько 6 млн. крб., які були віднесені на рахунок прострочених позик.

Тому, нам здається, правильно було б сплачувати довірчі кредити після настання строків з розрахункових рахунків підприємств або відносити, при відсутності коштів, на рахунок прострочених позик.

В нових умовах роботи підприємства одержали право користуватися позиками і в тих випадках, коли не вистачає коштів для проведення заходів по освоєнню нових виробів, підвищенню їх якості, надійності, довговічності, на витрати майбутніх періодів.

Надання кредиту на такі цілі дозволяє сприяти підвищенню ефективності виробництва, швидшому освоєнню нової продукції, на яку є великий попит у покупців.

Так, 8-му Державному підшипниковому заводу Орджонікідзевське відділення Держбанку видало у листопаді 1968 р. кредит під витрати майбутніх періодів, у яких враховані затрати на освоєння автоматичних ліній для випуску нового виду продукції. Ці затрати будуть здійснюватись згідно з кошторисом по освоєнню автоматичних ліній. Позика заводу на витрати майбутніх періодів, зв'язаних з освоєнням нових видів продукції, відповідно до листа № 1724 від 18 червня 1968 р. Правління Держбанку СРСР, видана на строк до списання цих витрат на собівартість товарної продукції, але не більше ніж на два роки.

До виходу згаданого листа Правлінням Держбанку позики на освоєння нових видів продукції видавались на 1 рік. Це був недостатній строк. Як показала практика, за рік підприємства не могли освоїти новий вид продукції, і витрати, як правило, на собівартість продукції не списувались. Тепер такі труднощі подолані. Протягом двох років підприємства можуть освоїти новий вид продукції і одержати додаткові нагромадження від реалізації продукції.

Таким чином, кредит сприяє створенню матеріальних ресурсів і дальшому піднесенню матеріального добробуту і культурного рівня радянських людей.